

~~અસ્વીકરણઃ સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહીં. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.~~

અસ્વીકરણઃ સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

અમદાવાદ સ્થિત ગુજરાતની વડી અદાલતમાં

ફોજદારી પરચુરણવિવિધ અરજી (એફ.આઈ.આર./આદેશ રદ કરવા માટે) ક્રમાંક ૯૭૭૪ સન ૨૦૧૪

મંજૂરી અને હસ્તાક્ષર માટે:

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ સી.એલ. સોની

=====

૧ શું સ્થાનિક અખબારોના પ્રતિનિધિઓને આ ચુકાદો જોવા માટે પરવાનગી આપવામાં આવી શકે?

૨ રિપોર્ટરને સંદર્ભિત કરવું કે નહીં ?

૩ શું ન્યાયમુર્તિઓલોર્ડશીપ્સ ચુકાદાની ઉચિતસ્વરૂપ નકલ જોવાનું
ઈચ્છે છે ?

૪ શું આ મામલે ભારતના સંવિધાનના અર્થઘટન અંગે અથવા તેના હેઠળ
કરવામાં આવેલ કોઈ આદેશ અંગે કાયદાનો કોઈ મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્ન સામેલ છે?

=====

=

મોડર્ન કેનિમ લિમિટેડ થ્રુ' અરુણ ત્રિલોકનાથ ભાર્ગવ અને ૬....અરજદાર(ઓ)

-વિરુદ્ધ

ગુજરાત રાજ્ય અને ૧....પ્રતિવાદી(ઓ)

=====

હાજરીઉપસ્થિતિ:

વકીલ શ્રી ~~શ્રી~~ હાર્દિક એ. દવે, વકીલ અરજદાર(ઓ) નં. ૧ – ૭ માટે

શ્રી જે. એસ. શાહ, વકીલ, શ્રી મનન વી. ભટ્ટ, વકીલની સહાયથી, પ્રતિવાદી(ઓ) નં.
૨ માટે

સુશ્રી જિર્ગા ઝવેરી, એપીપીએમ્પી, પ્રતિવાદી(ઓ) નં. ૧ માટે

=====

કોરમ: માનનીય ન્યાયમુર્તિ શ્રી ~~શ્રી ન્યાયાધીશ~~ સી.એલ. સોની

તારીખ : ૨૪/૦૩/૨૦૧૫

મૌખિક ચુકાદો

૧. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ (જેને આગળ “સંહિતા” તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવે છે) ની કલમ ૪૮૨ હેઠળ દાખલ કરાયેલ આ વર્તમાન અરજી દ્વારા, અરજદારોએ પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૨ દ્વારા નેગોશિએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ અધિનિયમ (જેને આગળ “અધિનિયમ” તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવે છે) ની કલમ ૧૩૮ હેઠળના ગુનામાં દાખલ કરવામાં આવેલી ફરિયાદ, જે ફોજદારી કેસ ક્રમાંક ૬૫૪/૨૦૧૪ તરીકે નોંધાયેલ છે, તેને રદ કરવા માટે પ્રાર્થના કરી છે.

૨. અરજદારો તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન એડવોકેટ શ્રી હાર્દિક દવે એ રજૂઆત કરી કે માન્ય માંગણી નોટિસના અભાવે અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળની ફરિયાદ ચલાવી શકાય તેવી નથી. અનુબંધ-બી ખાતેની તારીખ ૧૮.૧.૨૦૧૪ની નોટિસ તરફ અદાલતનું ધ્યાન દોરતા શ્રી દવે એ રજૂઆત કરી કે નોટિસમાં કરવામાં આવેલી ચુકવણીની માંગણી ચેકની રકમ માટે નથી અને તેથી કાયદાની નજરે તે માંગણી નોટિસ ગણાતી નથી. શ્રી દવે એ રજૂઆત કરી કે કંપનીના દૈનિક વ્યવસાયમાં અરજદારોની સંડોવણી અંગે અથવા કંપનીના નિયામકો તરીકે અરજદારો કંપનીના વ્યવસાયના સંચાલન માટે જવાબદાર છે તે દર્શાવવા અંગે ફરિયાદમાં કોઈ વિશિષ્ટ નિવેદનો કરવામાં આવ્યા નથી. શ્રી દવે એ રજૂઆત કરી કે અરજદારો સામે ફરિયાદમાં આવા નિવેદનોના અભાવે અરજદારો વિરુદ્ધ અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળની ફરિયાદ ચલાવી શકાય તેવી નથી. શ્રી દવે એ રજૂઆત કરી કે અરજદાર ક્રમાંક ૨ થી ૪ વિદ્વાન મેટ્રોપોલિટન મેજિસ્ટ્રેટ, અમદાવાદના પ્રાદેશિક અધિકારક્ષેત્રની બહાર રહે છે અને તેથી સંહિતાની કલમ ૨૦૨માં જોગવાઈ મુજબ પ્રથમ તબક્કે તપાસ હાથ ધરવાની ફરજિયાત જોગવાઈનું પાલન કર્યા વગર તેમની વિરુદ્ધ કોઈ પ્રક્રિયા જારી થઈ શકતી નહોતી. શ્રી દવે એ રજૂઆત કરી કે પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૨ મૂળ ફરિયાદીએ મુખ્ય પરીક્ષણનું સોગંદનામું દાખલ કર્યું નથી, પરંતુ ચકાસણી સોગંદનામું દાખલ કર્યું છે અને ફરિયાદ સાથે ફરિયાદીના મુખ્ય પરીક્ષણનું અલગ સોગંદનામું દાખલ કરવું કાયદેસર જરૂરી હોવા છતાં આવા ચકાસણી સોગંદનામાને અરજદારો સામે પ્રક્રિયા જારી કરવા માટે વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ ધ્યાનમાં લઈ શકતા નહોતા. શ્રી દવે એ રજૂઆત કરી કે ફરિયાદ પર પ્રક્રિયા જારી કરતો વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટનો પસાર કરેલો આદેશ વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટે મનનો ઉપયોગ ન કર્યો હોવાનું દર્શાવે છે, કારણ કે વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટે સંહિતાની કલમ ૨૦૦ થી ૨૦૨ સાથે વાંચવામાં આવતી

અધિનિયમની કલમ ૧૪૩ અને ૧૪૫ની આવશ્યકતાઓ પૂર્ણ થઈ છે કે નહીં તે અંગે કોઈ ચર્ચા કરી નથી. પોતાની રજૂઆતોના સમર્થનમાં શ્રી દવે એ કે.આર. ઈન્દ્રા વિ. ડૉ. જી. આદિનારાયણ, એ.આઈ.આર. ૨૦૦૩ એસ.સી. ૪૬૮૯, ઈન્દ્રા કુમાર પટોડિયા અને અન્ય વિરુદ્ધ રિલાયન્સ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ અને અન્ય, એ.આઈ.આર. ૫૦૭૩ એસ.સી. ૪૨૬, કમલા ચતુર્વેદી વિરુદ્ધ નેશનલ ઈન્શ્યોરન્સ કંપની અને અન્ય, ૨૦૦૯ (૧) એસ.સી.સી. પાનું ૪૮૭, નેશનલ બેંક ઓફ ઓમાન વિરુદ્ધ બરાકારા અબ્દુલ અઝીઝ અને અન્ય એક, ૨૦૧૩(૨) એસ.સી.સી. પાનું ૪૮૮, આ નિર્ણયો પર ભરોસો મૂક્યો છે.

૩. પ્રતિવાદી નં. ૨ તરફથી હાજર રહેલા શિખેલ એડવોકેટ શ્રી શાહે રજૂઆત કરી કે પ્રતિવાદી નં. ૨ દ્વારા જારી કરાયેલ કાયદેસરની નોટિસમાં કરાયેલ માંગ અપ્રમાણિત થયેલા ચેકથી આવરી લેવાયેલી રકમ સંબંધિત છે અને તેથી નોટિસ કાયદેસર અને માન્ય છે. શ્રી શાહે રજૂઆત કરી કે પ્રતિવાદી નં. ૨ એ ફરિયાદમાં સ્પષ્ટપણે આક્ષેપ કર્યો છે કે અરજદારો દૈનિક વ્યવસાય અને કંપનીના વહીવટમાં સંકળાયેલા છે અને કંપનીના વ્યવસાયના સંચાલન માટે કંપની પ્રત્યે જવાબદાર છે. શ્રી શાહે રજૂઆત કરી કે ફરિયાદમાં આવા આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા હોવા બાબતે, અરજદારો કંપનીના વ્યવસાયના સંચાલન માટે જવાબદાર નહોતા એવી દલીલ આ તબક્કે અદાલત સમક્ષ કોઈ હોસ સામગ્રીના અભાવે વિચારણા પાત્ર બની શકે નહીં. શ્રી શાહે રજૂઆત કરી કે અધિનિયમની કલમ ૧૪૨ થી ૧૪૫ ની જોગવાઈઓને સંહિતાની જોગવાઈઓ ઉપર અગ્રતા આપતો પ્રભાવ ધરાવતી માનવામાં આવી છે અને અધિનિયમની ઉક્ત જોગવાઈઓમાં બિનઅવરોધ કલમનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હોવાથી એ પૂરતું સ્પષ્ટ થાય છે કે અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળના ગુનામાં પ્રક્રિયા જારી કરતાં પહેલાં શિખેલ મેજિસ્ટ્રેટે સંહિતાની કલમ ૨૦૨ મુજબ તપાસ કરવી જરૂરી નથી. શ્રી શાહે રજૂઆત કરી કે મુખ્ય પૂછપરછનું અલગ સોગંદનામું ફરિયાદ સાથે દાખલ કરવામાં આવ્યું છે, જેના ઉપર અરજદારો વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરવા માટે શિખેલ મેજિસ્ટ્રેટે યોગ્ય રીતે આધાર રાખ્યો છે. શ્રી શાહે રજૂઆત કરી કે આવી અલગ સોગંદનામું ફરિયાદની શપથ ઉપરની ખાતરી તરીકે માનવામાં આવે તો પણ, ફરિયાદીની સાબિતી તરીકે વધુ કોઈ સોગંદનામું મંગાવ્યા વગર એવી ફરિયાદની ખાતરીના આધારે પ્રક્રિયા જારી કરવી કે નહીં તે બાબતે શિખેલ મેજિસ્ટ્રેટનો વિવેકાધિકાર

હતો. શ્રી શાહે રજૂઆત કરી કે અરજદારો વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરવા બાબત શિખેલ મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા કરવામાં આવેલ આદેશથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે શિખેલ મેજિસ્ટ્રેટે મનનો ઉપયોગ કર્યો હતો, કારણ કે તેમાં સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ છે કે ફરિયાદ, ફરિયાદીનું સોગંદનામું અને અન્ય દસ્તાવેજ પુરાવા પર વિચારણા કર્યા પછી પ્રક્રિયા જારી કરવામાં આવી છે. શ્રી શાહે એ.સી. નારાયણ વિ. સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર એન્ડ અનધર, ૨૦૧૪(૧૧) એસ.સી.સી. ૭૮૦, શિવજી સિંહ વિ. નગેન્દ્ર તિવારી એન્ડ અર્ધર્સ, (૨૦૧૦) ૭ એસ.સી.સી. ૫૭૮, ઇન્ડિયન બેંક એસોસિએશન એન્ડ અર્ધર્સ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા એન્ડ અર્ધર્સ, અહેવાલિત ૨૦૧૪(૫) એસ.સી.સી. ૫૮૦, ના કેસોમાં આપવામાં આવેલા ચુકાદાઓ પર આધાર રાખ્યો છે.

૪. વિદ્વાન એ.પી.પી. સુશ્રી જીર્ગા ઝવેરીએ એવો અવલંબ લીધો છે કે પ્રક્રિયા જારી કરવાનો આદેશ માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા ઇન્ડિયન બેંક એસોસિએશન અને અન્ય (ઉપરોક્ત) તેમજ એ.સી. નારાયણ (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં પ્રતિપાદિત કાયદા સાથે સુસંગત છે.

૫. પક્ષકારોના વિદ્વાન વકીલોને સાંભળ્યા પછી, પ્રથમ તકરાર અંગે, અદાલત પરિશિષ્ટ-બી ખાતેની તા. ૧૮.૧.૨૦૧૪ ની નોટિસનું અવલોકન કરતાં એવું નિષ્કર્ષે પહોંચે છે કે નોટિસ પ્રાપ્ત થયેલી તારીખથી પંદર દિવસની અંદર ચેકની રકમની ચૂકવણી કરવાની સ્પષ્ટ માંગણી કરવામાં આવી છે. નોટિસના પરિચ્છેદ ૨ માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૨ ની માલિકી હક્કવાળી પેઢીના હકમાં રૂ. ૧૩,૭૩,૧૦૯.૦૦ નો તા. ૧.૧૨.૨૦૧૩ નો ચેક, જે આરોપી ક્રમાંક ૫ અને ૭ દ્વારા, અનુક્રમે અરજદારો ક્રમાંક ૫ અને ૭ તરીકે, વિધિવત્ હસ્તાક્ષરિત હતો, જ્યારે જારી કરવામાં આવ્યો ત્યારે તમામ આરોપીઓએ પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૨ ને ખાતરી આપી હતી કે જો પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૨ તે ચેક જમા કરશે, તો તેનું માન રાખવામાં આવશે. વધુમાં એવું પણ જણાવાયું છે કે “ભંડોળ અપૂરતું” હોવાના કારણસર ચેક અનાદરિત થયા પછી, પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૨ એ આરોપીઓને આવા અનાદર વિશે જાણ કરતાં તેમને ખાતરી આપવામાં આવી હતી કે પંદર દિવસની અંદર ચેકની રકમ તેના ખાતામાં જમા કરવામાં આવશે અને ત્યારબાદ તા.

૧૫.૧.૨૦૧૪ ના રોજ અરજદારોએ રૂ. ૫૦,૦૦૦.૦૦ જમા કરાવ્યા હતા, પરંતુ રૂ. ૧૩,૨૩,૧૦૯.૦૦ ની રકમ આરોપીઓ દ્વારા ચૂકવવાની બાકી રહી હતી.

૬. વિદ્વાન વકીલ શ્રી કેવેએ, તેમ છતાં, દલીલ કરી હતી કે કારણ કે ચેક મૂળરૂપે રૂપિયા ૧૩,૭૩,૧૦૯.૦૦ નો હતો, જેમાંથી રૂપિયા ૫૦,૦૦૦.૦૦ પ્રતિવાદી નં. ૨ ને ચૂકવવામાં આવ્યા હતા, અને કારણ કે નોટિસમાં બાકી રહેલી રૂપિયા ૧૩,૨૩,૧૦૯.૦૦ ની રકમની માંગ કરવામાં આવી છે, તેથી તેને ચેકની રકમ માટેની માંગ નોટિસ માનવામાં આવી શકતી નથી. આવી દલીલ સ્વીકારી શકાય તેવી નથી, કારણ કે જારી કરાયેલ નોટિસ ચેકના અનાદર પછીની છે અને નોટિસમાં કરવામાં આવેલી માંગ ચેક હેઠળ આવરી લેવાતી રકમ માટેની છે, રૂપિયા ૫૦,૦૦૦.૦૦ ની તે રકમ સિવાય જે પ્રતિવાદી નં. ૨ ને ચૂકવવામાં આવી હતી. નોટિસ ચેકમાં આવરી લેવાતી રકમ સિવાયની કોઈ અન્ય રકમ માટે નથી. તેથી, એવી દલીલ કે જારી કરાયેલ નોટિસ કાનૂની અથવા માન્ય નહોતી કારણ કે તેમાં ચેકની રકમ માટે માંગ કરવામાં આવી નથી અને તેથી અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળના ગુનાની ફરિયાદ ચલણપાત્ર નથી, સ્વીકારી શકાય તેવી નથી. કે. આર. ઈન્દ્રા (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે નોટિસના અવલોકન પરથી નોંધ્યું હતું કે ચેક હેઠળ આવરી લેવાતી રકમની ચુકવણી માટે કોઈ નિર્દિષ્ટ માંગ કરવામાં આવી નહોતી. અદાલતે નોંધ્યું હતું કે માત્ર ચેકની રકમો જ કથિત ઋણની રકમથી અલગ નહોતી, પરંતુ માંગ પણ ચેકની રકમ માટે નહીં, માત્ર ઋણની રકમ માટે કરવામાં આવી હતી. અદાલતે આગળ નોંધ્યું હતું કે જે આવશ્યક છે તે બાઉન્સ થયેલા ચેક હેઠળ આવરી લેવાતી રકમની ચુકવણી માટે માંગ કરવી, જે નોટિસમાં સ્પષ્ટપણે ગેરહાજર હતી. તેથી, ઉક્ત કેસમાં નોટિસની માન્યતા અંગેનો નિર્ણય તે કેસના તથ્યોના આધારે હતો, જ્યારે વર્તમાન કેસમાં, આ અદાલતે નોંધ્યા મુજબ, ચેક હેઠળ આવરી લેવાતી રકમના સંદર્ભમાં સ્પષ્ટ માંગ કરવામાં આવી છે.

૭. શ્રી દવેકે દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલ બીજી દલીલ અંગે કે, ફરિયાદમાં એવો કોઈ વિશિષ્ટ ઉદ્દેશ નથી કે અરજદારો કંપનીના વ્યવસાયના સંચાલન માટે જવાબદાર હતા, તેથી અરજદારો વિરુદ્ધની ફરિયાદ ગ્રાહ્ય નથી, તે બાબતે અદાલત ફરિયાદના વિષયવસ્તુના અવલોકન પરથી એવું નિષ્કર્ષે છે કે

ફરિયાદીએ ફરિયાદના પરિચ્છેદ ૩ માં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કર્યો છે કે આરોપી ક્રમાંક ૨ – અરજદાર ક્રમાંક ૨ કંપનીના મેનેજિંગ ડિરેક્ટર છે, આરોપી ક્રમાંક ૩, ૪ અને ૫ – અરજદાર ક્રમાંક ૩, ૪ અને ૫ અનુક્રમે કંપનીના ઓલ ટાઇમ ડિરેક્ટરો છે, આરોપી ક્રમાંક ૬ – અરજદાર ક્રમાંક ૬ કંપનીના સચિવ છે, આરોપી ક્રમાંક ૭ – અરજદાર ક્રમાંક ૭ કંપનીના અધિકૃત વ્યક્તિ છે, અને આરોપી ક્રમાંક ૨ થી ૭ – અરજદાર ક્રમાંક ૨ થી ૭ કંપનીના દૈનિક વ્યવસાય અને વહીવટમાં સંકળાયેલા છે તથા કંપનીના જવાબદાર વ્યક્તિઓ છે. ફરિયાદમાં વધુમાં એવો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે કે અરજદાર ક્રમાંક ૫ અને ૭ એ અધિકૃત વ્યક્તિઓ તરીકે ચેક પર હસ્તાક્ષર કર્યા છે અને ફરિયાદીએ પોતાના ખાતામાં ચેક જમા કરાવતા ચેકની સ્વીકૃતિ અને કિલચરન્સ માટે બાકીના તમામ આરોપીઓએ ખાતરી આપી હતી.

૮. અધિનિયમની કલમ ૧૪૧ એ જોગવાઈ કરે છે કે ગુનો કરવામાં આવ્યો તે સમયે જે દરેક વ્યક્તિ કંપનીના કારોબારના સંચાલન માટે કંપનીના કારભારની જવાબદારીમાં હતી અને કંપની પ્રત્યે જવાબદાર હતી, તેવી વ્યક્તિ તેમજ કંપની, બંનેને તે ગુનામાં દોષિત ગણવામાં આવશે અને તે મુજબ તેમની સામે કાર્યવાહી ચલાવી તેમને દંડિત કરી શકાશે. ઉક્ત કલમનો પ્રથમ પરંતુક કોઈ વ્યક્તિને દંડમાંથી મુક્તિ આપે છે જો તે સાબિત કરે કે ગુનો તેની જાણ વગર કરવામાં આવ્યો હતો, અથવા એવો ગુનો થતો અટકાવવા માટે તેણે આવશ્યક તમામ યોગ્ય કાળજી લીધી હતી. બીજો પરંતુક માત્ર એવા નિયામકોને જ ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહીથી બચાવે છે, જેઓ કેન્દ્રીય સરકાર અથવા રાજ્ય સરકારમાં કોઈ હોદ્દો અથવા નોકરી ધરાવવાના કારણે, અથવા કેન્દ્રીય સરકાર કે રાજ્ય સરકારની માલિકીની અથવા તેમના નિયંત્રણ હેઠળની કોઈ નાણાકીય નિગમમાં હોદ્દો ધરાવવાના કારણે, જેમ કેસ હોય તેમ, નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા હોય. જોકે, ઉપકલમ (૨), જે અગ્રતા જોગવાઈથી શરૂ થાય છે, સ્પષ્ટ રીતે જોગવાઈ કરે છે કે જ્યાં અધિનિયમ હેઠળનો કોઈ ગુનો કંપની દ્વારા કોઈ નિયામક, વ્યવસ્થાપક, સચિવ અથવા કંપનીના અન્ય અધિકારીની સંમતિથી અથવા સાંઠગાંઠથી કરવામાં આવ્યો હોય, અથવા તેમની બેદરકારીને આભારી હોય, ત્યાં એવો નિયામક, વ્યવસ્થાપક, સચિવ અથવા અન્ય અધિકારી પણ તે ગુનામાં દોષિત ગણાશે અને તે મુજબ તેની સામે કાર્યવાહી ચલાવી તેને દંડિત કરી શકાશે. તેથી, જ્યારે એવી કથનો કરવામાં આવી હોય કે અરજદારો કંપનીના દૈનિક કારોબારના

સંચાલનની જવાબદારીમાં હતા અને કંપનીના કારોબારના સંચાલન માટે જવાબદાર હતા, અને જ્યારે એવા કથનો પણ કરવામાં આવ્યા હોય કે તમામ અરજદારોએ ચેકનું સન્માન કરવા માટે ખાતરી આપી હતી, ત્યારે ફરીયાદમાં કરાયેલા આવા આક્ષેપો સાબિત થવા પર, સહી ન કરનાર નિયામકો અને કંપનીના કારોબારના સંચાલન માટે જવાબદાર હોવાનું જણાવાયેલા કંપનીના હોદ્દેદારોને પણ અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓ માટે દોષિત ઠેરવી શકાય.

૯. એન. રંગાચારી વિ. ભારત સંચાર નિગમ લિમિટેડ ના એ.આઈ.આર. ૨૦૦૭ એસ.સી. ૧૬૮૨ માં અહેવાલિત કેસમાં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ પરિચ્છેદ ૧૩ થી ૧૯ માં ઠરાવ્યું અને અવલોકન કર્યું છે:

૧૩. કંપની, ભલે તે કાનૂની એકમ હોય, તે પોતે કાર્ય કરી શકતી નથી, પરંતુ તે માત્ર તેના નિર્દેશકો મારફતે જ કાર્ય કરી શકે છે. સામાન્ય રીતે, નિર્દેશક મંડળ કંપની માટે અને તેના તરફથી કાર્ય કરે છે. આ કંપનીઝ અધિનિયમની કલમ ૨૯૧ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે, જેમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે તે અધિનિયમની જોગવાઈઓને આધીન રહીને, કંપનીના નિર્દેશક મંડળને એવી બધી સત્તાઓનો ઉપયોગ કરવાનો અને એવા બધી ક્રિયાઓ તથા બાબતો કરવાની હકદારી રહેશે, જેનો ઉપયોગ કરવા અને કરવા માટે કંપની અધિકૃત છે. પામરે આ સ્થિતિનું આ મુજબ વર્ણન કર્યું છે:

"કંપની માત્ર એજન્ટો દ્વારા જ કાર્ય કરી શકે છે, અને સામાન્ય રીતે જે વ્યક્તિઓ દ્વારા તે કાર્ય કરે છે અને જેઓ દ્વારા કંપનીનો વ્યવસાય ચલાવવામાં આવે છે અથવા દેખરેખ હેઠળ રાખવામાં આવે છે તેઓને નિર્દેશકો કહેવામાં આવે છે....."

પામરમાં વધુમાં આ રીતે જણાવાયું છે કે:

"નિર્દેશકો, કાનૂનની નજરે, જે કંપની માટે તેઓ કાર્ય કરે છે તેના એજન્ટો છે, અને મુખ્ય તથા એજન્ટ સંબંધિત કાનૂનના સામાન્ય સિદ્ધાંતો, મોટાભાગના

મુદ્દાઓમાં, કંપની અને તેના નિર્દેશકો વચ્ચેના સંબંધને નિયમિત કરે છે." ઉપરોક્ત બે અવતરણો આર.કે. માં અનુમોદન સાથે ઉદ્ઘૃત કરવામાં આવ્યા હતા.

દાલમિયા અને અન્ય વિ. ધ દિલ્હી એડમિનિસ્ટ્રેશન [(૧૯૬૩) ૧ એસ.સી.આર. ૨૫૩, પાનું ૩૦૦ પર]. એ. રમૈયા દ્વારા લખાયેલ કંપનીઝ એક્ટ પરના માર્ગદર્શક ગ્રંથ (સોળમી આવૃત્તિ) માં આ સ્થિતિનું સંક્ષેપમાં આ રીતે નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે: "કંપનીના કારોબારના સંચાલનની બધી સત્તાઓ બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સમાં નિક્ષેપિત હોય છે. તેથી બોર્ડ કંપનીનું કાર્યકારી અંગ બની જાય છે. તેમની સત્તાના ક્ષેત્રમાં, શેરહોલ્ડરો દ્વારા પણ, કોઈ દખલગીરી થઈ શકતી નથી. બોર્ડ તરીકેના ડિરેક્ટરોને સંચાલન કરવાની વિશિષ્ટ સત્તા સોંપાયેલ હોય છે અને તે સંચાલન માટે તેઓ જ વિશિષ્ટ રીતે જવાબદાર હોય છે." તેથી, વેપારિક જગતમાં કંપની સાથે વ્યવહાર ધરાવતી કોઈપણ વ્યક્તિએ એવો અનુમાન કરવાનો અધિકાર રાખે છે કે કંપનીના ડિરેક્ટરો કંપનીના કારોબારના પ્રભારમાં છે. જો તેમની સત્તાઓ પર કંપનીના મેમોરેન્ડમ અથવા આર્ટિકલ્સ દ્વારા કોઈ મર્યાદાઓ મૂકવામાં આવી હોય, તો તેની સ્થાપના નીચલી અદાલતમાં કરવી તે ડિરેક્ટરોનું કામ છે. આ જ સંદર્ભમાં નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટની કલમ ૧૪૧માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે જ્યારે ગુનેગાર કંપની હોય, ત્યારે જે કોઈ વ્યક્તિ ગુનો કરવામાં આવ્યો તે સમયે કંપનીના કારોબારના સંચાલન માટે કંપનીના પ્રભારમાં હતી અને કંપની પ્રત્યે જવાબદાર હતી, તે કંપની સાથે ગુનામાં દોષિત ગણાશે. અમને એવું જણાય છે કે ફરિયાદમાં નામિત આરોપીઓ કંપનીના ડિરેક્ટરો છે એવો આક્ષેપ પોતે જ તેમના કંપની માટે અને કંપનીની તરફેણી કાર્ય કરતા હોવાનો તથા તેઓ કંપનીના પ્રભારમાં હોવાનો તત્વ પ્રસ્થાપિત કરે છે. ગોવર એન્ડ ડેવિઝના પ્રિન્સિપલ્સ ઓફ મોડર્ન કંપની લૉ (સાતમી આવૃત્તિ) માં ઓળખના સિદ્ધાંત પાછળનો તત્ત્વવિચાર નીચે મુજબ દર્શાવવામાં આવ્યો છે: ૧૦. "પ્રકરણોમાં મૂળભૂત સિદ્ધાંતના વિવિધ રૂપોમાં વર્ણન જોવા મળે છે, અને તાજેતરની વ્યાખ્યાઓ દર્શાવે છે કે અદાલતો આજે ઓળખના આધાર પર આરોપણના નિયમને થોડો વિશાળ વ્યાપ આપવાની તૈયારીમાં છે. લેનાર્સ કેરિંગ કંપની કેસમાં મૂળ રચનામાં

લોર્ડ હેલ્ડેને ઓળખનો આધાર એવી વ્યક્તિ પર મૂક્યો હતો "જે ખરેખર નિગમનું દિશાનિર્દેશક મન અને ઇચ્છાશક્તિ છે, નિગમના વ્યક્તિત્વનું યથાર્થ અર્થ અને કેન્દ્ર છે". જોકે તાજેતરમાં, મેરિડીયન ગ્લોબલ કેસમાં લોર્ડ હોફમેન મારફતે પ્રિવી કાઉન્સિલ દ્વારા આવા અભિગમને કંપનીઓ અંગેની ભ્રામક "સામાન્ય અધિભૌતિકતા" તરીકે ટીકા કરવામાં આવી છે. પ્રત્યેક કેસમાં સાચો પ્રશ્ન એ હતો કે સંબંધિત કાયદાની જોગવાઈના અથવા ઘટન મુજબ, અથવા સંભવતઃ કાયદાના અન્ય નિયમ મુજબ, ઓળખના નિયમના હેતુસર કંપનીનો નિયંત્રક કોને માનવો." પરંતુ, જેમ અગાઉથી નોંધવામાં આવ્યું છે, એસ.એમ.એસ. ફાર્માસ્યુટિકલ્સ લિ. (ઉપરોક્ત) માં આપેલ અને અમને બાધ્યકારક એવો નિર્ણય એવો સિદ્ધાંત પ્રતિપાદિત કરે છે કે કંપનીમાંનો ડિરેક્ટર, અધિનિયમની કલમ ૧૪૧ના સંદર્ભમાં, કંપનીના કારોબારના સંચાલન માટે કંપનીના પ્રભારમાં છે અને કંપની પ્રત્યે જવાબદાર છે એમ માન્ય ગણાવી શકાય નહીં. અમે તે નિર્ણયથી બાધ્ય છીએ, તેથી આ પાસા અંગે વધુ ચર્ચા જરૂરી જણાતી નથી.

૧૪. સામાન્ય રીતે કોઈ કંપની સાથે વેપારી અથવા વાણિજ્યિક વ્યવહારો ધરાવતી વ્યક્તિ, તેના પ્રોત્સાહકો અને નિર્દેશક મંડળ તથા તેના વ્યવસાયના સ્વરૂપ અને વ્યાપ અને તેના સ્થાપન સ્મૃતિપત્ર અથવા સંઘનિયમાવલિ જોઈને, તેની ઋણપાત્રતા અને વિશ્વસનીયતા અંગે પોતે સંતોષ પ્રાપ્ત કરે. તે સિવાય, કંપનીની અંદર તેના સંચાલન, દૈનિક કાર્યપદ્ધતિ વગેરે અંગેની ગોઠવણો વિશે તેને જાણ હોવી જરૂરી નથી. તેથી, જ્યારે કંપની દ્વારા તેને આપવામાં આવેલ ચેકનું અનાદરણ થાય, ત્યારે કંપનીના કારોબારની જવાબદારી કોના ઉપર છે તેની સામાન્ય જાણકારી હોવી એટલી જ તેની પાસેથી અપેક્ષિત છે. ચેક પર હસ્તાક્ષર કરનાર વ્યક્તિને એમ કરવા માટે સૂચના આપવામાં આવી હતી કે નહીં અથવા ચેક પર તેણે વાસ્તવમાં હસ્તાક્ષર કર્યા ત્યારે તેને એમ કરવાની સત્તાથી વંચિત કરવામાં આવ્યો હતો કે નહીં, તે બાબતો તેની જાણમાં હોવાની અપેક્ષા રાખવી વાજબી નથી. આ બાબતો વિશેષરૂપે કંપની અને તેનું સંચાલન કરતા લોકોના જ જ્ઞાનક્ષેત્રમાં આવે છે. તેથી,

જે ચેકનું અનાદરણ થયું હોય તેવા ચેકના પ્રાપક પાસેથી એટલું જ આક્ષેપરૂપે કહેવાની અપેક્ષા રાખી શકાય કે ફરિયાદમાં નામ દર્શાવેલ વ્યક્તિઓ કંપનીના કારોબારના પ્રભારી છે. નિર્દેશકો પ્રથમદર્શને તે સ્થિતિમાં હોય છે.

૧૫. હકીકતમાં, મોનાબેન કેતનભાઈ શાહ અને અન્ય વિ. ગુજરાત રાજ્ય અને અન્ય, [(૨૦૦૪) ૭ એસ.સી.સી. ૧૫], માં આપેલા અગાઉના નિર્ણયમાં આ અદાલતના બે વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ નોંધ્યું હતું કે: "ચેકના અનાદર થવાનું રોકવાનું અને વ્યાપારી વ્યવહારોની વિશ્વસનીયતા જાળવી રાખવાનું, જેના પરિણામે કલમ ૧૩૮ અને ૧૪૧ અમલમાં આવી છે, તે પ્રશંસનીય હેતુ ધ્યાનમાં રાખવો આવશ્યક છે."

૧૬. એસ.એમ.એસ. ફાર્માસ્યુટિકલ્સ લિ. (પૂર્વોક્ત) ના નિર્ધારિત સિદ્ધાંતના પ્રકાશમાં જોવાનું એ છે કે ફરિયાદમાં, અપીલકર્તા અને અન્ય એક વ્યક્તિ કંપનીના ડિરેક્ટર છે એવી રજૂઆત ઉપરાંત, તેઓ કંપનીના વ્યવસાયના સંચાલન માટે કંપનીના કારભારના પ્રભારી છે અને કંપની પ્રત્યે જવાબદાર છે એવો વધુ આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો છે કે કેમ. અમને જણાય છે કે આવો આક્ષેપ ફરિયાદમાં સ્પષ્ટપણે કરવામાં આવ્યો છે, જેનો ઉપર અમે ઉદ્ધરણ આપ્યો છે. અપીલકર્તા તરફથી હાજર વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે દલીલ કરી હતી કે સરોજ કુમાર પોદ્ધાર કેસ (પૂર્વોક્ત) માં, આ અદાલતે ફરિયાદને માત્ર એ કારણસર અસ્થિર ગણાવી હતી કે બિનમાન્ય ઠરેલા ચેકના જારી થવાના સમયે, ફરિયાદમાં નામિત વ્યક્તિઓ કંપનીના કારભારના પ્રભારી હતા એવો કોઈ વિશિષ્ટ આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો ન હતો. પૂરતા આદર સાથે, એસ.એમ.એસ. ફાર્માસ્યુટિકલ્સ લિ. (પૂર્વોક્ત) ના બંધનકારક નિર્ધારિત સિદ્ધાંતના સંદર્ભમાં અને ઉપર સમજાવ્યા મુજબ કંપનીમાં ડિરેક્ટરોની સ્થિતિને ધ્યાનમાં લેતા, એવી સ્થિતિ માન્ય માનવા માટે અમને કોઈ આધાર દેખાતો નથી.

૧૭. રાજેશ બજાજ વિ. દિલ્હી રાજ્યના એન.સી.ટી. અને અન્ય, [એ.આઈ.આર. ૧૯૯૯ એસ.સી. ૧૨૧૬], માં, આ અદાલતના બે વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ જણાવ્યું હતું:

એફ.આઈ.આર. ૨૬ કરવા માટે (જે પગલું માત્ર અત્યંત વિરલ કિસ્સાઓમાં જ મંજૂર છે) ફરિયાદમાં આપેલી માહિતી એવી હોવી જોઈએ કે જેમાં ગુનો બને તે દર્શાવવા માટે સંપૂર્ણપણે આવશ્યક એવા મૂળભૂત તથ્યોનો પણ સર્વથા અભાવ હોય.

૧૧. એમ/એસ. બિલાકચંદ જ્ઞાનચંદ કો. વિ. એ. ચિત્રાસ્વામી [એ.આઈ.આર. ૧૯૯૯ એસ.સી. ૨૧૮૨] માં, આ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું હતું કે અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળની ફરિયાદને માત્ર એ આધારે રદ કરી શકાતી નથી કે અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ મુજબ કલ્પિત નોટિસ કંપનીને જ નહીં પરંતુ તેના કચેરીના સરનામે કંપનીના નિયામકને સંબોધીને મોકલવામાં આવી હતી. આ દૃષ્ટિકોણનું પુનરોચ્ચાર રાજનીશ અગ્રવાલ વિ. અમિત જે. ભટ્ટા [એ.આઈ.આર. ૨૦૦૧ એસ.સી. ૫૧૮] માં કરવામાં આવ્યું હતું. આ નિર્ણયો દર્શાવે છે કે અધિનિયમની કલમો ૧૩૮ અને ૧૪૧નો સમાવેશ કરીને જે હેતુ સિદ્ધ કરવો માંગવામાં આવ્યો છે, તેના પરિપ્રેક્ષ્યમાં નોટિસની પૂરકતા અને ફરિયાદની વિષયવસ્તુ અંગે અતિ તકનીકી અભિગમ અપનાવવો યોગ્ય નથી. ૧૮. હાલના કેસમાં, ફરિયાદને સમસ્તરૂપે વાંચતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે ફરિયાદમાં આક્ષેપો એવા છે કે જ્યારે કંપની દ્વારા બે અણમાન્ય થયેલા ચેક આપવામાં આવ્યા હતા, તે સમયે અપીલકર્તા તથા અન્ય એક વ્યક્તિ કંપનીના નિયામકો હતા અને કંપનીના કારોબારના પ્રભારી હતા. ફરિયાદને વાંચતી વખતે અનાવશ્યક સૂક્ષ્મ ભેદ કરવા જઈને એવો નિષ્કર્ષ કાઢવો યોગ્ય નથી કે સમગ્ર આક્ષેપો સંબંધિત સમયબિંદુએ અપીલકર્તા અને અન્ય વ્યક્તિ કંપનીના કારોબારના પ્રભારી વ્યક્તિઓ હતા તે દર્શાવવા માટે પૂરતા નથી. સ્વાભાવિક રીતે, ફરિયાદ તે સમયબિંદુનો ઉદ્દેશ કરે છે જ્યારે બે ચેક આપવામાં આવ્યા, તેઓ રજૂ થયા, અનાદર પામ્યા અને અનાદરની નોટિસ છતાં ચુકવણી કરવામાં નિષ્ફળતા રહી. આ બાબતમાં અપીલકર્તાના વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ

દ્વારા રજૂ કરાયેલ દલીલને નકારવામાં અમને કોઈ સંકોચ નથી. ૧૯. અમને લાગે છે કે, પરિસ્થિતિઓમાં, ફરિયાદને રદ કરવા માટે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની અધિકારિતા પ્રયોગ કરવા માટે આ યોગ્ય કેસ નથી એવો નિષ્કર્ષ વડી અદાલતે યોગ્ય રીતે કર્યો છે. વાસ્તવમાં, નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ અધિનિયમની કલમો ૧૩૮ અને ૧૪૧નો ઉલ્લેખ કરવાથી જણાય છે કે કલમ ૧૩૮ હેઠળના ગુનાના અન્ય તત્વો પૂર્ણ થતાં, કંપનીના કારોબારના પ્રભારી બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ અથવા અધિકારીઓ પર એ બતાવવાનો ભાર રહે છે કે તેઓ દોષિત ઠરાવવા માટે જવાબદાર નથી. તેમની સત્તા પર કોઈ પ્રતિબંધ હોય અથવા કોઈ એવી વિશેષ પરિસ્થિતિ અસ્તિત્વમાં હોય કે જેના કારણે તેઓ જવાબદાર ન બને, તે બાબત વિશેષરૂપે તેમની જ જાણમાં હોય છે અને આવી મર્યાદા સ્થાપિત કરવી અથવા સંબંધિત સમયે તેઓ કંપનીના કારોબારના પ્રભારી ન હતા તે બાબત વિચારણા દરમિયાન તેઓએ જ દર્શાવવાની હોય છે. ફરિયાદને સમસ્તરૂપે વાંચતાં, અમે એથી સંતોષ પામીએ છીએ કે આ એવો કેસ છે જેમાં અપીલકર્તા દ્વારા ઉઠાવવામાં આવતી દલીલોનો નિવેડો માત્ર વિચારણા પૂર્ણ થયા બાદ જ આવી શકે.”

૧૦. ગુણમાલા સેલ્સ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ અને અન્ય વિરુદ્ધ નવકાર પ્રમોટર્સ પ્રાઇવેટ લિમિટેડના મામલામાં, જે ૨૦૧૫ (૧) એસ.સી.સી. ૧૦૩ માં અહેવાલિત છે, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે ફકરા ૨૮, ૨૯, ૩૦ અને ૩૧ માં ઠરાવ્યું અને અવલોકન કર્યું હતું, તથા ફકરા ૩૪ માં નિષ્કર્ષોનું સંક્ષેપરૂપે નિરૂપણ નીચે મુજબ કર્યું હતું:

૨૮. આ પ્રકરણમાં અમે એવા નિર્દેશકો અંગે વિચારી રહ્યા છીએ, જેઓ ચેકોના હસ્તાક્ષરી નથી. જ્યાં સુધી એવા નિર્દેશકોનો પ્રશ્ન છે, જેઓ ચેકોના હસ્તાક્ષરી નથી અથવા જેઓ મેનેજિંગ ડિરેક્ટર કે સંયુક્ત મેનેજિંગ ડિરેક્ટર નથી, ત્યાં સુધી ઉપરોક્ત કેસોમાં નોંધાયેલા નિષ્કર્ષોથી સ્પષ્ટ થાય છે કે એન.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ તથા કલમ ૧૪૧ સાથે વાંચીને

દાખલ કરાયેલી ફરિયાદમાં એવો આક્ષેપ કરવો આવશ્યક છે કે ગુનો કરવામાં આવ્યો તે સંબંધિત સમયે નિર્દેશકો કંપનીના વ્યવસાયના સંચાલન માટે જવાબદાર હતા અને તેનું પ્રભારીપદ સંભાળી રહ્યા હતા. આ એક મૂળભૂત આવશ્યકતા છે. આવા નિર્દેશકોની કોઈ અનુમાનિત જવાબદારી નથી. આ આક્ષેપનું મહત્વ એથી વધે છે કે નિર્દેશક વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરવા માટે મેજિસ્ટ્રેટને પ્રેરિત કરતો આ મૂળભૂત અને આવશ્યક આક્ષેપ છે. તેથી જ આ અદાલતે એસ.એમ.એસ. ફાર્મા-(૧) માં નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે ફરિયાદમાં કરવાના આક્ષેપોની આવશ્યકતાનો પ્રશ્ન એન.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ અને ૧૪૧ માં રહેલી જોગવાઈઓના આધારે તથા સંહિતાની કલમ ૨૦૦ થી ૨૦૪ માં ઉદ્દેખિત મેજિસ્ટ્રેટની સત્તાઓના પ્રકાશમાં વિચારવાનો રહે છે, જે જોગવાઈઓ મેજિસ્ટ્રેટના એ વિવેકાધિકારને માન્યતા આપે છે કે જો તેને કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે પૂરતો આધાર ન હોવાનું જણાય તો તે પ્રારંભિક તબક્કે ફરિયાદ નામંજૂર કરી શકે. તેથી, જો આ મૂળભૂત આક્ષેપ ગેરહાજર હોય, તો મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા પ્રક્રિયા જારી ન કરવામાં કાયદેસર ન્યાયસંગતતા રહે છે. પરંતુ અહીં અમે એ પ્રશ્ન સાથે સંબંધિત છીએ કે જ્યારે વડી અદાલત સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ એવા નિર્દેશક વિરુદ્ધ આવી ફરિયાદ રદ કરવા માટે દાખલ કરાયેલી અરજીએ વિચારણા કરતી હોય ત્યારે તેનું અભિગમ શું હોવું જોઈએ. જો આ આક્ષેપ હાજર હોય, તો શું વડી અદાલતે નિયમરૂપે અરજી ફગાવી દેવી જોઈએ અને એવો નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ કે નીચલી અદાલતમાં કાર્યવાહી આગળ વધવી જ જોઈએ? શું વડી અદાલતને, જો હોય તો, અન્ય પરિસ્થિતિઓ પર નજર કરવા પ્રતિબંધિત માનવી જોઈએ? સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળની અંતર્નિહિત સત્તાનો ઉપયોગ કોઈપણ અદાલતની પ્રક્રિયાના દુરુપયોગને અટકાવવા અથવા અન્યથા ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા માટે થવાનો છે. શું વડી અદાલતની આવી અંતર્નિહિત સત્તાઓ પર આવા બંધનો મૂકી શકાય? અમે એવું માનતા નથી.

૨૯. એસ.એમ.એસ. ફાર્મા-(૧), નિઃસંદેહ, એવું કહે છે કે જ્યારે ગુનો આચરવામાં આવ્યો ત્યારે સંબંધિત સમયે નિયામક કંપનીના વ્યવસાયના સંચાલન માટે પ્રભારી હતો અને તેના માટે જવાબદાર હતો, તેવી વિશિષ્ટ

હકીકત ફરિયાદમાં સ્પષ્ટપણે આક્ષેપરૂપે દર્શાવવી આવશ્યક છે. તેમાં એવું કહેવાયું છે કે આ એક મૂળભૂત આવશ્યકતા છે. અને જેમ અમે પહેલેથી જ નોંધ્યું છે, આ આક્ષેપ મેજિસ્ટ્રેટને પ્રક્રિયા જારી કરવા માટે પ્રેરિત કરવાના હેતુસર છે. જો અમે એસ.એમ.એસ. ફાર્મા-(૧) ને ફરીથી નિહાળીએ, તો અમને જાણવા મળે છે કે કંપની અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે તે જોગવાઈઓ દર્શાવે છે કે કોઈ નિશ્ચિત કંપનીના સંદર્ભમાં નિયામક મંડળને શું કરવાની સત્તા છે તે કંપનીના મેમોરેન્ડમ અને એસોસિએશનના લેખો મુજબ નિયામકોને સોંપવામાં આવેલી ભૂમિકાઓ અને કાર્યો પર આધારિત છે. એવી કોઈ બાબત દર્શાતી નથી કે માત્ર કંપનીમાં નિયામક હોવાના કારણે કોઈ વ્યક્તિએ કંપનીની તરફેણી નિશ્ચિત કાર્યો બજાવવાના હોય. નિયામક તરીકે તે કંપનીના નિયામક મંડળની બેઠકોમાં હાજરી આપતો હોઈ શકે, જ્યાં સામાન્ય રીતે તેઓ નીતિગત મુદ્દાઓનો નિર્ણય કરે છે અને કંપનીના વ્યવસાયની દિશાને માર્ગદર્શન આપે છે. એવું પણ બની શકે કે નિયામક મંડળ કંપનીના મંડળમાંથી એક અથવા બે નિયામકોનો સમાવેશ કરતી ઉપસમિતિઓની નિમણૂંક કરે, જેમને કંપનીના દૈનિક કાર્યો માટે જવાબદાર બનાવવામાં આવે. આ અદાલતે વધુમાં અવલોકન કર્યું હતું કે આમાંથી જે બાબત પ્રગટ થાય છે તે એ છે કે કંપનીમાં નિયામકની ભૂમિકા દરેક કેસની વિશિષ્ટ હકીકતો પર આધારિત હકીકતનો પ્રશ્ન છે અને એવો કોઈ સર્વત્ર લાગુ પડે એવો નિયમ નથી કે કંપનીનો નિયામક તેની દૈનિક કામગીરીનો પ્રભારી જ હોય. આમાંથી આગળ જે પરિણામ નીકળે છે તે એ છે કે એસ.એમ.એસ. ફાર્મા-(૧) પરથી એવો નિષ્કર્ષ કાઢી શકાય નહીં કે તેમાં દર્શાવેલી મૂળભૂત આવશ્યકતા દરેક કેસમાં પૂરતી જ છે અને જ્યાં જ્યાં એવો આક્ષેપ હોય ત્યાં વડી અદાલતે પ્રક્રિયા રદ કરવા માટે દાખલ કરાયેલી અરજીને અવશ્ય જ નામંજૂર કરવી જોઈએ. એ યાદ રાખવું જોઈએ કે ફોજદારી કેસનું મૂળ તેના તથ્યોમાં રહેલું છે અને હકીકત સંબંધિત મુદ્દાઓમાં, જ્યાં સુધી અદાલત સંપૂર્ણપણે પ્રક્રિયાત્મક બાબત સાથે વ્યવહાર કરતી ન હોય, ત્યાં સુધી કોઈ સ્થિર સૂત્રો એવા નથી કે જેમનું અદાલતે અનિવાર્યપણે અનુસરણ કરવું જ પડે. જેના આધાર પર દલીલો રજૂ કરવામાં આવી છે તે ‘ઇનડોર મેનેજમેન્ટનો સિદ્ધાંત’ અંગે અમે ચર્ચા

કરવા માગતા નથી. એટલું કહેવું પૂરતું છે કે જેમ કંપની અધિનિયમની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં લઈને ફરિયાદીને એવો અનુમાન કરવાનો અધિકાર છે કે નિયામક ચેક જારી કરવાની બાબતમાં સંકળાયેલો હતો, તેમ નિયામકને પણ વિવિધ કારણોસર એવો વાદ કરવાનો અધિકાર છે કે તે ચેક જારી કરવાની બાબતમાં સંકળાયેલો ન હતો. આ રજૂઆતોનું વિચારણું કરવું વડી અદાલતનું કાર્ય છે. કોઈ નિશ્ચિત કેસમાં, વડી અદાલત ફરિયાદનું સમગ્ર વાચન કરીને અને કેટલાક નિર્વિવાદ પુરાવા અથવા સ્પષ્ટ પરિસ્થિતિઓ સામે આવતા, એવી નિષ્કર્ષે પહોંચી શકે છે કે મૂળભૂત આક્ષેપ હાજર હોવા છતાં અરજી મંજૂર થવા પાત્ર છે. એટલા માટે જ કેટલાક કેસોમાં, એસ.એમ.એસ. ફાર્મા-(૧) નો ઉલ્લેખ કર્યા પછી પણ, પરંતુ કેસની સમગ્ર પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં લઈને, આ અદાલતે એવું માન્યું છે કે મૂળભૂત આક્ષેપ અપૂરતો હતો, કંઈક વધુ જરૂરી હતું, અને ફરિયાદ રદ કરી છે.

૩૦. જ્યારે કાર્યવાહી રદ કરાવવા માટે કોઈ અરજીફરિયાદ દાખલ કરવામાં આવે છે, ત્યારે કોઈ નિર્ધારિત મામલામાં ફરિયાદના સમગ્ર વાંચન પરથી વડી અદાલત એવું નિષ્કર્ષે આવી શકે છે કે મૂળભૂત આક્ષેપ પૂરતો છે; કે તે ડિરેક્ટર વિરુદ્ધ મામલો ઉભો કરે છે; કે ડિરેક્ટર વિરુદ્ધના આક્ષેપનો આધારભૂત તત્વ નષ્ટ થઈ ગયું છે અને તેથી મૂળભૂત આક્ષેપ અપૂરતો બની જાય છે એવું સૂચવવા માટે કશું નથી; અને કારણ કે તેના વિરુદ્ધ ગુનો પ્રાથમિક રીતે બનતો દેખાય છે, તેથી તેની આગળની ભૂમિકા નીચલી અદાલતમાં ચલાનાર વિચારણામાં બહાર આવી શકે છે. અન્ય કોઈ મામલામાં, વડી અદાલત મૂળભૂત આક્ષેપ હોવા છતાં ફરિયાદ રદ કરી શકે છે. તેની સમક્ષ કેટલાક નિર્વિવાદ પુરાવા અથવા સ્વીકાર્ય પરિસ્થિતિઓ આવી શકે છે, જે તેના મત મુજબ એવા નિષ્કર્ષ તરફ દોરી જાય કે ડિરેક્ટર કંપનીના વ્યવસાયના સંચાલન બાબતે ક્યારેય પ્રભારી અને જવાબદાર હોઈ જ ન શક્યો હોત, તે સમયે જ્યારે તેના વિરુદ્ધ ગુનો બન્યો હોવાનું કહેવામાં આવે છે.

૩૧. જ્યારે મૂળભૂત કથનને ધ્યાનમાં રાખીને પ્રક્રિયા જારી કરવામાં આવે છે, ત્યારે ફરિયાદ ડિરેક્ટરો વિરુદ્ધ આગળ વધવી જ જોઈએ. પરંતુ, જો કોઈ

ડિરેક્ટર એ આધાર પર કે ફરિયાદમાં માત્ર ખાલી દાવો કરવામાં આવ્યો છે અને તે હકીકતમાં ચેક જારી કરવા બાબતે સંકળાયેલો નથી, સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ અરજિ કરીને પ્રક્રિયા રદ કરાવવા ઇચ્છે, તો વડી અદાલતને મનાવવામાં માટે તેને પોતાના દાવાને સમર્થન આપતું નિર્વિવાદ સામગ્રી અથવા સ્વીકાર્ય પરિસ્થિતિઓ જેવા કેટલાક નિખાલસ અને મજબૂત આધાર રજૂ કરવા પડશે. તેને એવો કેસ સ્થાપિત કરવો પડશે કે તેને નીચલી અદાલતમાં વિચારણાનો સામનો કરાવવો એ અદાલતી પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ ગણાય. માત્ર એ આધાર પર કે મૂળભૂત કથન સિવાય ફરિયાદમાં તેની ભૂમિકા અંગે કોઈ વિગત આપવામાં આવી નથી, તે ફરિયાદ રદ કરાવી શકતો નથી, કારણ કે સામાન્ય રીતે મૂળભૂત કથન તેને વિચારણા માટે મોકલવા પૂરતું હોય છે અને એવી દલીલ થઈ શકે કે તેની આગલી ભૂમિકા વિચારણાકાળ દરમિયાન બહાર આવી શકે. ફરિયાદને રદ કરવી એ ગંભીર બાબત છે. માત્ર માંગણી કરતાં ફરિયાદ રદ કરી શકાય નહીં. ફરિયાદ રદ કરવા માટે એ દર્શાવવું આવશ્યક છે કે ડિરેક્ટર વિરુદ્ધ કોઈપણ ગુનો જ બનતો નથી.

.....

૩૪. અમે અમારા નિષ્કર્ષોનો સાર નીચે મુજબ રજૂ કરી શકીએ છીએ:

૩૪.૧. એન.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ ને કલમ ૧૪૧ સાથે વાંચી દાખલ કરવામાં આવેલી ફરિયાદમાં, ગુનો થયેલો તે સંબંધિત સમયે નિર્દેશક કંપનીના વ્યવસાયના સંચાલનનો ઇન્ચાર્જ હતો અને તેના માટે જવાબદાર હતો એવો મૂળભૂત આક્ષેપ એકવાર કરવામાં આવે, ત્યારે મેજિસ્ટ્રેટ આવા નિર્દેશક વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરી શકે છે;

૩૪.૨. જો નિયામક દ્વારા આવી ફરિયાદને રદ કરવા માટે સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ અરજી દાખલ કરવામાં આવે, તો વડી અદાલત કોઈ નિશ્ચિત કેસના તથ્યોમાં, ફરિયાદનું સમગ્રીરૂપે વાચન કરતાં, ફરિયાદ રદ કરવાનું નકારી શકે છે, કારણ કે ફરિયાદમાં એવો મૂળભૂત આક્ષેપ સમાવવામાં આવેલો છે જે નિયામક વિરુદ્ધ કેસ સ્થાપિત કરવા માટે પૂરતો છે.

૩૪.૩. કોઈ નિર્ધારિત મામલાની હકીકતોમાં, ફરીયાદનું સર્વાંગી વાચન કરતાં, વડી અદાલત મૂળભૂત આક્ષેપની હાજરી હોવા છતાં, ફરીયાદમાં નિયામકની ભૂમિકા અંગે વધુ વિગતોના અભાવને કારણે ફરીયાદ રદ કરી શકે છે. એવો નિર્ણય તે વખતે લઈ શકે જ્યારે તેની સમક્ષ એવું નિર્વિવાદ, અખંડિત અને શંકા કે સંદેહથી પર પુરાવું આવે, અથવા એવી સંપૂર્ણ સ્વીકાર્ય પરિસ્થિતિઓ પ્રકાશમાં આવે, જે સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે કે નિયામકનો ચેકોના જારીકરણ સાથે કોઈ સંબંધ હોઈ શક્યો ન હોત અને તેને નીચલી અદાલતમાં વિચારણા ભોગવવા ઉભા રહેવા કહેવું અદાલતી પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ ગણાય. મૂળભૂત આક્ષેપ હાજર હોવા છતાં, તે એવા નિષ્કર્ષે આવી શકે છે કે નિયામક વિરુદ્ધ કોઈ મામલો બનતો નથી. ઉદાહરણ તરીકે, કોઈ એવો નિયામક જે જીવલેણ બીમારીથી પીડિત હોય અને સંબંધિત સમયે પથારીવશ હોય, અથવા એવો નિયામક જેણે ચેકો જારી થવાના ઘણાં પહેલાં રાજીનામું આપી દીધું હોય. આવા મામલાઓમાં, જો વડી અદાલતને વિશ્વાસ થાય કે આવા નિયામક વિરુદ્ધ ફરીયાદ પક્ષ ચલાવવું માત્ર દબાણ લાવવાની ચુકિત છે, તો વડી અદાલત કાર્યવાહી રદ કરી શકે છે. આ બાબત ફરીથી કહેવી જરૂરી છે કે આવો મામલો સ્થાપિત કરવા માટે એવું નિર્વિવાદ, અખંડિત અને શંકા કે સંદેહથી પર પુરાવું, અથવા કેટલીક સંપૂર્ણ સ્વીકાર્ય પરિસ્થિતિઓ, વડી અદાલતના ધ્યાન પર લાવવી પડશે. આવા મામલાઓ થોડા અને વિરલ હોઈ શકે, છતાં આવો મામલો અસ્તિત્વમાં હોઈ શકે તેવી શક્યતા નકારી શકાતી નથી. આવા પુરાવા અથવા પરિસ્થિતિઓના અભાવે, ફરીયાદ રદ કરી શકાતી નથી;

૩૪.૪. સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ વડી અદાલતની સત્તાઓ પર કોઈ મર્યાદા મૂકી શકાય નહીં. અદાલતની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ અટકાવવા સહિતના હેતુઓ માટે વડી અદાલત આ સત્તાનો ઉપયોગ હંમેશા મર્યાદિત રીતે અને અત્યંત સાવચેતીપૂર્વક કરે છે અને કરવો જ જોઈએ. આ બાબતમાં વડી અદાલતે અનુસરવા જેવી કોઈ નિશ્ચિત સૂત્રરચનાઓ નથી અને આ સત્તાનો ઉપયોગ દરેક કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ પર આધાર રાખે છે. તે તબક્કે વડી અદાલત નાનકડી ઘટના કે વ્યાપક તપાસ કરતી નથી, પરંતુ એવું કંઈ પણ તેને અટકાવતું નથી કે તે એવા

નિર્વિવાદ પુરાવા અથવા સંપૂર્ણપણે સ્વીકાર્ય પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં લે, જે તેને આ નિષ્કર્ષે પહોંચાડે કે કોઈ વિશિષ્ટ ડિરેક્ટર સંબંધે **અનિયંત્રિત** આવશ્યક નથી.”

૧૧. ઉપરોક્તના પ્રકાશમાં, જ્યારે ઉપર જણાવ્યા મુજબ ફરિયાદમાં ચોક્કસ અને મૂળભૂત આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા હોય, ત્યારે અરજદારોની ફરજ હતી કે તેઓ એવું કોઈ હોસ અથવા નિર્વિવાદ સામગ્રી રજૂ કરે, જે સ્વીકાર્ય ઠરે અને જેના આધારે એવો નિષ્કર્ષ કાઢી શકાય કે કંપનીના દૈનિક વ્યવહારમાં તેમની સંડોવણી અંગે અથવા કંપનીના વ્યવસાયના સંચાલન માટે તેઓ જવાબદાર હતા તે અંગે કરવામાં આવેલા આક્ષેપો સ્વીકાર્ય નથી અને ફક્ત તેમને ફોજદારી કાર્યવાહીનો સામનો કરવા ખેંચવા માટે જ કરવામાં આવ્યા છે. આવી કોઈ સામગ્રીના અભાવે, તે સાબિત કરવાનો ભાર અરજદારો પર રહેશે કે તેઓ સુનાવણી દરમિયાન કંપનીના વ્યવસાયના સંચાલનમાં કોઈપણ રીતે સંકળાયેલા ન હતા અને જવાબદાર ન હતા.

૧૨. કલમ મુજબ તપાસ હાથ ધરવા અંગેની ત્રીજી દલીલ બાબતે

સંહિતાની ૨૦૨મી કલમ તથા અન્ય બે એવી દલીલો કે, ફરિયાદીના મુખ્ય પરીક્ષણનું અલગ સોગંદનામું ન હોવાના અભાવે અને માનનીય મેજિસ્ટ્રેટ મનન-વિચાર વિના જ પ્રક્રિયા જારી કરી હોવા બાબતે, અદાલત આ નિષ્કર્ષે પહોંચે છે કે અધિનિયમમાં સુધારેલી જોગવાઈઓનો સમાવેશ કરવાનો ઉદ્દેશ તથા અધિનિયમની આવી જોગવાઈઓને સંહિતાની જોગવાઈઓ ઉપર આપેલી અગ્રતા ધ્યાનમાં લેતાં, આવી કોઈપણ દલીલમાં કોઈ જ સાર નથી.

૧૩. વિદ્વાન વકીલ શ્રી **દુવેડેવ**એ જોકે રજૂઆત કરી કે ઈન્દ્ર કુમાર પટોડિયા (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું છે કે કલમ ૧૪૨ માંનો અપ્રતિબંધક ઉપબંધ માત્ર મૌખિક ફરિયાદના બાકાતકરણ સુધી અને પેઈ અથવા યથાવિધિ ધારક સિવાય અન્ય કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા કરાયેલ ફરિયાદ પર ગુનાની સંજ્ઞા લેવાના બાકાતકરણ સુધી જ મર્યાદિત છે. ઉક્ત ચુકાદા પર આધાર રાખીને, શ્રી **કેવદેવ**એ તેથી રજૂઆત કરી કે પ્રક્રિયા જારી કરતાં પહેલાં વિદ્વાન

મેજિસ્ટ્રેટે સંહિતાની કલમ ૨૦૦ અને ૨૦૨ ની પ્રક્રિયા અનુસરવાની હોય છે, અને ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત ચુકાદામાં ઠરાવ્યા મુજબ જોગવાઈઓના મર્યાદિત બાકાતકરણ સિવાય, અરજદારો, જે તેની અધિકારક્ષેત્રની અંદર આવતા નથી, તેમના વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરતાં પહેલાં સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળ તપાસ ચોજવાની ફરજિયાત જોગવાઈનું પાલન કરવું વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ માટે આવશ્યક હતું.

૧૪. તેમ છતાં, ઉક્ત ચુકાદાનું વાંચન કરતાં એવું પ્રગટ થાય છે કે માનનીય અદાલતે અધિનિયમની કલમ ૧૪૨ માં ઉપયોગમાં લેવાયેલ અવિરોધ પ્રાધાન્ય કલમની અસરનું પરીક્ષણ કર્યું છે અને પરિષદ ૧૨ અને ૧૫ માં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું અને અવલોકન કર્યું છે:

“૧૨) આ સ્પષ્ટ છે કે નિરપવાદ કલમ / અન્ય જોગવાઈઓ બાધક ન બનવા અંગેની કલમ (નોન ઓબ્સ્ટેન્ટે) ઉપવાક્યને મર્યાદિત અર્થ આપવો જરૂરી છે અને જ્યારે ઉક્ત ઉપવાક્ય ધરાવતી કલમ તે કઈ ખાસ જોગવાઈઓને અધિલંઘન કરવાનો ઇરાદો ધરાવે છે તેનો ઉલ્લેખ કરતી નથી, પરંતુ સામાન્ય રીતે અધિનિયમની જોગવાઈઓનો ઉલ્લેખ કરે છે, ત્યારે એમ માનવું અનુમત્ય નથી કે તે સમગ્ર અધિનિયમને બાકાત રાખે છે અને પોતે જ સંપૂર્ણપણે સ્વતંત્ર રીતે અસ્તિત્વ ધરાવે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, કઈ જોગવાઈઓ આ વર્ણનને અનુરૂપ આવે છે અને કઈ આવતી નથી તે બાબતનો નિર્ધાર કરવો આવશ્યક બને છે. નોન ઓબ્સ્ટેન્ટે ઉપવાક્યનું અર્થઘટન કરતી વખતે, અદાલતે વિધાનમંડળે તે હદ સુધી આવું કરવાનો જે આશય રાખ્યો હતો અને જે સંદર્ભમાં નોન ઓબ્સ્ટેન્ટે ઉપવાક્ય વપરાયું છે તે શોધી કાઢવું આવશ્યક છે. અમે અગાઉ સંહિતાની કલમ ૨(ડી) માં દર્શાવેલી ફરિયાદની વ્યાખ્યાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, જેમાં એવી જોગવાઈ છે કે તે મૌખિક અથવા લેખિત હોવી જરૂરી છે. નોન ઓબ્સ્ટેન્ટે ઉપવાક્ય જ્યારે માત્ર સંહિતાનો ઉલ્લેખ કરે છે, ત્યારે આવી વ્યાખ્યામાંનો માત્ર મૌખિક ભાગ જ બાકાત કરે છે.

૧૫) હાથ પરના કેસમાં આવેલી બાબતમાં, ફરિયાદ ૩ જૂન, ૧૯૯૮ના રોજ વ્યક્તિગત રીતે રજૂ કરવામાં આવી હતી અને મેજિસ્ટ્રેટના નિર્દેશ

અનુસાર, ફરિયાદ ૩૦ જુલાઈ, ૧૯૯૮ના રોજ ચકાસવામાં આવી હતી અને ફરિયાદી કંપનીના સત્તાધિકૃત અધિકારી દ્વારા વિધિવત્ સહી કરવામાં આવી હતી. વિભાગીય ખંડપીઠે યોગ્ય રીતે દર્શાવ્યું છે તેમ, ફરિયાદ પર સહી ન હોવાને કારણે આરોપીને કોઈ પૂર્વગ્રહજન્ય નુકસાન પહોંચ્યું નથી. શપથ પર કરવામાં આવેલ અને ફરિયાદી દ્વારા સહી કરાયેલ નિવેદન આરોપીના હિતનું સંરક્ષણ કરે છે. ઉપરોક્તને ધ્યાનમાં રાખીને, અમે ઠરાવીએ છીએ કે અધિનિયમની કલમ ૧૪૨(એ) ની આવશ્યકતા એ છે કે ફરિયાદ અનિવાર્ય રીતે લેખિત હોવી જ જોઈએ અને ફરિયાદ ચેકના પેચી અથવા યથાવિધિ ધારક દ્વારા રજૂ કરી શકાય છે અને તે ફરિયાદી દ્વારા સહી કરાયેલ હોવી આવશ્યક નથી. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, જો વિધાનમંડળનો આશય એવો હોત કે અધિનિયમ હેઠળની ફરિયાદ, લેખિત હોવા ઉપરાંત, ફરિયાદી દ્વારા સહી કરાયેલ હોવી પણ આવશ્યક છે, તો વિધાનમંડળે જુદી ભાષાનો ઉપયોગ કર્યો હોત અને યોગ્ય સ્થાને તે બાબતનો સમાવેશ કર્યો હોત. અમારા મત મુજબ, યોગ્ય અર્થઘટન એવું થશે કે અધિનિયમની કલમ ૧૪૨(એ) હેઠળની ફરિયાદ લેખિત હોવી આવશ્યક છે, કારણ કે ગુનાની સંજ્ઞાન લેતી વખતે મેજિસ્ટ્રેટ ફરિયાદીને શપથ પર તપાસશે અને ચકાસણીનું નિવેદન ફરિયાદી દ્વારા સહી કરવામાં આવશે.”

૧૫. આ રીતે, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે માત્ર કલમ ૧૪૨ ની તે અપ્રતિબંધક જોગવાઈનું અર્થઘટન કર્યું હતું, જે ગુનાઓનો સંજ્ઞાન લેવાની જોગવાઈ કરે છે. ઉક્ત કેસમાં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતને ન તો નિર્ણય કરવા માટે કહેવામાં આવ્યું હતું અને ન તો તેણે એ નિર્ણય કર્યો હતો કે અધિનિયમની કલમ ૧૪૩ થી ૧૪૫ માં ઉપયોગમાં લેવાયેલ અપ્રતિબંધક જોગવાઈના સંદર્ભમાં સંહિતાની જોગવાઈઓના અપવર્જનનો વ્યાપ કેટલો રહેશે.

૧૬. અધિનિયમની કલમ ૧૪૩, જે અપ્રતિબંધક ઉપબંધથી શરૂ થાય છે, તે એવી જોગવાઈ કરે છે કે અધિનિયમના અધ્યાય ૧૬ હેઠળના ગુનાઓનો વિવાદ પ્રથમ વર્ગના ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટ અથવા મહાનગર મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા ચલાવવામાં

આવશે અને સંહિતાની કલમ ૨૬૨ થી ૨૬૫ (બંને સહિત) ની જોગવાઈઓ, શક્ય તેટલી હદ સુધી, આવા વિવાદોની કાર્યવાહી પર લાગુ પડશે. ત્યારબાદ, તે સંક્ષિપ્ત વિવાદમાં દોષારોપણ માટે મેજિસ્ટ્રેટની સત્તાઓ અંગે તથા જો મેજિસ્ટ્રેટને કેસનો સંક્ષેપમાં વિચાર કરવો અનિચ્છનીય લાગે, તો તેમાં દર્શાવેલ મુજબની આગલી પ્રક્રિયા અનુસરવા અંગે પણ વધુ જોગવાઈ કરે છે.

૧૭. અધિનિયમની કલમ ૧૪૪, જે સમન્સની બજવણીની પદ્ધતિ નિર્ધારિત કરે છે, તે પણ અપ્રતિબંધક ઉપબંધથી શરૂ થાય છે. ત્યારબાદ કલમ ૧૪૫માં ફરિયાદી દ્વારા સોગંદનામા દ્વારા પુરાવો આપવાનો પ્રબંધ કરવામાં આવ્યો છે, જે સંહિતા હેઠળની કોઈપણ તપાસ, વિચારણા અથવા અન્ય કાર્યવાહીમાં પુરાવા તરીકે વાંચી શકાય છે. ઉપરોક્ત ત્રણેય જોગવાઈઓને એકત્રિત રીતે વાંચતાં, સ્પષ્ટપણે એવું જણાય છે કે કલમ ૧૩૮ હેઠળના ગુના અંગેની ફરિયાદ પર બહાર પાડવાનો પ્રક્રિયાક્રમ ઉપરોક્ત જોગવાઈઓમા સમાવિષ્ટ પ્રક્રિયા મુજબ રહેશે અને તે હેતુ માટે સંહિતાની જે જોગવાઈઓ લાગુ પડે છે, તેઓ કલમ ૧૪૩ થી ૧૪૫માં રહેલા અપ્રતિબંધક ઉપબંધના બળે બાકાત ગણાવી શકાય અથવા તેમનો એવો વ્યવહાર કરી શકાય નહીં.

૧૮. એવું જણાય છે કે અગ્રતા કલમની જોગવાઈ કરવાનો મૂળભૂત હેતુ એ છે કે અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળના ગુનાની ફરિયાદની વિચારણા કોઈ અનાવશ્યક વિલંબ વિના પૂર્ણ થાય તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે કલમ ૨૦૦ થી ૨૦૨ મુજબ અનુસરવાની પ્રક્રિયાની કઠોરતા દૂર કરવામાં આવે. તેથી, જ્યારે અધિનિયમની કલમ ૧૪૩ એવી જોગવાઈ કરે છે કે સંહિતાની કલમ ૨૬૨ થી ૨૬૫ ની જોગવાઈઓ, શક્ય તેટલી હદ સુધી, સંહિતાની કલમ ૧૩૮ હેઠળના ગુનાની વિચારણામાં લાગુ પડશે, ત્યારે વિધાનમંડળે અગ્રતા કલમનો ઉપયોગ કરીને મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા સમન્સ કેસોની વિચારણા માટે નિર્ધારિત સરળ પ્રક્રિયા અનુસરવાની મંજૂરી આપવાનો આશય રાખ્યો હતો અને આવી જોગવાઈઓ મેજિસ્ટ્રેટના અધિકારક્ષેત્રની બહાર નિવાસ કરતા આરોપી સામે પ્રક્રિયા જારી કરતાં પહેલાં સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળ તપાસ હાથ ધરવાની આવશ્યકતા પર અગ્રતા પ્રાપ્ત કરશે.

૧૯. શ્રી **દવેકેવે**એ નેશનલ બેંક ઓફ ઓમાન (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં પોતાના આ મુદ્દાને દબાણપૂર્વક રજૂ કરવા માટે જે આધાર મૂક્યો છે કે મેજિસ્ટ્રેટની અધિકારક્ષેત્રની બહાર નિવાસ કરતા આરોપી સામે પ્રક્રિયા જારી કરતાં પહેલાં મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા તપાસ યોજવી ફરજિયાત રીતે આવશ્યક છે, તે અરજદારોને કોઈ મદદરૂપ થનાર નથી, કારણ કે ઉક્ત કેસમાં ફરિયાદ અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળના ગુનાને લગતી નહોતી. બાબતના આવા દૃષ્ટિકોણમાં, શ્રી **દવેકેવે**ની આ દલીલ સ્વીકારવી શક્ય નથી કે મેજિસ્ટ્રેટની અધિકારક્ષેત્રની બહાર નિવાસ કરતા અરજદારો સામે પ્રક્રિયા જારી કરતાં પહેલાં સંહિતાની કલમ ૨૦૨ હેઠળ તપાસ યોજવાની ફરજિયાત આવશ્યકતાનું પાલન વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા કરવું જરૂરી હતું.

૨૦. મુખ્ય પરીક્ષણનું અલગ સોગંદનામું દાખલ કરવાની બાબતે, અદાલત માને છે કે ફરીયાદીએ ફરીયાદ સાથે અલગ સોગંદનામું દાખલ કર્યું છે. આવું સોગંદનામું ચેક જારી થયાનો હકીકતપ્રસંગ, ચેકના અનાદરનો હકીકતપ્રસંગ અને કાયદેસર માંગણી નોટિસ જારી થયાનો હકીકતપ્રસંગ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે. માત્ર એટલા માટે કે સોગંદનામામાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે આરોપીએ રૂપિયા ૧૩,૨૩,૧૦૯.૦૦ ચૂકવવાની ખાતરી આપી હતી, તે પરથી મુખ્ય પરીક્ષણનું સોગંદનામું નહોતું એવા આધાર પર પ્રક્રિયા જારી કરવું ગેરકાયદેસર ગણાવી શકાય નહીં. અદાલત માને છે કે આવું સોગંદનામું અલગ છે અને અરજદારો સામે પ્રક્રિયા જારી કરવા માટે અધિનિયમની કલમ ૧૪૫ ની આવશ્યકતા પૂર્ણ કરે છે.

૨૧. મંડવી કોઓપરેટિવ બેંક લિમિટેડ વિરુદ્ધ નિમિષ બી. ઠાકોર, (૨૦૧૦) ૩ એસ.સી.સી. ૮૩ ના મામલામાં, માનનીય સર્પોચ્ય અદાલતે ફકરા નં. ૨૦, ૨૨, ૨૩, ૨૫ અને ૨૯ માં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું અને નોંધ્યું છે:-

૨૦. નોંધવું યોગ્ય છે કે કલમ ૧૪૩, ૧૪૪, ૧૪૫ અને ૧૪૭ ની જોગવાઈઓ સ્પષ્ટપણે ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની જોગવાઈઓથી ભિન્ન જાય છે અને તેને અતિક્રમિત કરે છે, જે ફોજદારી ટ્રાયલ માટેની પ્રક્રિયાત્મક કાયદાની મુખ્ય સંહિતા છે. કલમ ૧૪૬ ની જોગવાઈઓ પણ સમાન રીતે ભારતીય પુરાવા અધિનિયમના સિદ્ધાંતોમાંથી ભિન્ન જાય છે. અધિનિયમની

કલમ ૧૪૩ હેઠળ કલમ ૧૩૮ મુજબની ફરિયાદોનો સંક્ષિપ્ત રીતે વિવાદ ચલાવવો શક્ય બને છે, સિવાય કે, સ્વાભાવિક રીતે, પ્રમાણમાં ઓછી સંખ્યાના એવા કેસોમાં જ્યાં મેજિસ્ટ્રેટને એવું લાગે કે કેસનું સ્વરૂપ એવું છે કે એક વર્ષથી વધુ મુદતની કેદની સજા આપવાની ફરજ પડી શકે અથવા અન્ય કોઈ કારણસર કેસનો સંક્ષિપ્ત રીતે વિવાદ ચલાવવો ઇચ્છનીય ન હોય.

૨૨. કલમ ૧૪૩ ની ઉપકલમ (૩) એ આદેશ આપે છે કે, શક્ય તેટલી હદ સુધી, નીચલી અદાલતમાં કાર્યવાહી દિનપ્રતિદિનના ધોરણે આગળ વધે અને તે કલમની ઉપકલમ (૪) મુજબ મેજિસ્ટ્રેટે ફરિયાદ દાખલ થયાની તારીખથી છ મહિનાની અંદર કાર્યવાહી પૂર્ણ કરવા પ્રયત્ન કરવો આવશ્યક છે. કલમ ૧૪૪ સમન્સની બજવાણીની પ્રક્રિયાને વધુ સરળ બનાવે છે અને નિયમિત દીવાની દાવા અથવા ફોજદારી કાર્યવાહી દરમિયાન સમન્સની બજવાણીમાં સામાન્ય રીતે લાગતા લાંબા સમયને ઘટાડે છે.

૨૩. કલમ ૧૪૫, જેમાં તેની અગ્રતા કલમ સમાવિષ્ટ છે, ઉપર નોંધ્યા મુજબ, આરોપીની ગેરહાજરીમાં ફરિયાદીના પુરાવા લેવામાં આવવાનું શક્ય બનાવે છે. પરંતુ ફરિયાદીનું સોગંદનામું (અથવા તેના કોઈપણ સાક્ષીનું) "તમામ ન્યાયસંગત અપવાદોને આધીન રહી" પુરાવામાં વાંચી શકાય. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, જે કંઈ પુરાવા તરીકે ગ્રાહ્ય ન હોય, ઉદાહરણ તરીકે અસંગત તથ્યો અથવા સાંભળસાંભળીની બાબતો, તે સોગંદનામામાં જણાવવામાં આવ્યા હોય તોય પુરાવા તરીકે સ્વીકારવામાં આવશે નહીં. કલમ ૧૪૬, પુરાવા અધિનિયમના સિદ્ધાંતોમાંથી મહત્વપૂર્ણ વિખૂટું પડી, એ જોગવાઈ કરે છે કે બેંકની પર્યાય અથવા સત્તાવાર નિશાની ધરાવતું મેમો, જેમાં ચેક અનાદરિત થયો હોવાનું દર્શાવવામાં આવે છે, તે પોતે જ ચેકના અનાદરના અનુમાનને જન્મ આપશે, જો સુધી અને જ્યાં સુધી તે હકીકત ખોટી સાબિત ન થાય. કલમ ૧૪૭, અધિનિયમ હેઠળ દંડનીય ગુનાઓને સમાધેય બનાવે છે.

૨૫. એ જોવું મુશ્કેલ નથી કે નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ અધિનિયમના ભાગ ૧૭ હેઠળના ગુનાઓના વિચારણા માટે કલમ ૧૪૨ થી ૧૪૭ એક પ્રકારની વિશેષ સંહિતા નિર્ધારિત કરે છે અને કલમ ૧૪૩ થી ૧૪૭ નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ (સુધારો અને વિવિધ જોગવાઈઓ) અધિનિયમ, ૨૦૦૨ દ્વારા અધિનિયમમાં એ હેતુસર દાખલ કરવામાં આવી હતી કે નિયમિત ફોજદારી વિચારણામાં આવતાં એવા તમામ તબક્કાઓ અને પ્રક્રિયાઓ દૂર કરવામાં આવે, જે સામાન્ય રીતે તેના નિષ્કર્ષમાં અતિશય વિલંબ પેદા કરે છે, અને કોઈપણ રીતે આરોપીના ન્યાયસંગત વિચારણાના અધિકાર સાથે સમાધાન કર્યા વિના વિચારણાની પ્રક્રિયાને શક્ય તેટલી ઝડપી બનાવવામાં આવે. અહીં આપણે એ હકીકતનો નોંધ લેવો જરૂરી છે કે અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળના કેસો એટલી વિશાળ સંખ્યામાં આવતાં રહ્યા છે કે વિચારણાની પ્રક્રિયાને સરળ અને ઝડપી બનાવવા માટે આવા મૂળભૂત ઉપાયોનો પ્રારંભ કરાયા છતાં પણ બહુ ઓછી મદદ મળી છે, અને અનાદર થયેલા ચેકના કેસો સતત વધતાં જ રહ્યા છે, જેના કારણે ફોજદારી અદાલત પ્રણાલી પર અસહ્ય ભાર ઊભો થયો છે.

૨૬. એકવાર એ સમજાઈ જાય કે કલમ ૧૪૩ થી ૧૪૭ ખાસ કરીને અનાદરિત ચેકના કેસોની સુનાવણી માટે અત્યંત સરળ બનાવેલી પ્રક્રિયા નિર્ધારિત કરવા માટે રચવામાં આવી હતી, અને તેનો એકમાત્ર હેતુ એવો હતો કે એવા કેસોની સુનાવણી સંક્ષિપ્ત સુનાવણી કરતાં પણ વધુ ઝડપી માર્ગે આગળ વધે, અને એકવાર એ પણ દેખાઈ આવે કે આ વિશેષ પ્રક્રિયા પણ અદાલત સમક્ષ આવતા પ્રચંડ સંખ્યાબંધ કેસોને અસરકારક રીતે અને ઝડપી રીતે સંભાળી શકવામાં નિષ્ફળ ગઈ, ત્યારે આરોપીનો આ દાવો કે કલમ ૧૪૫(૨) હેઠળ સમન્સ પાઠવવામાં આવે ત્યારે ફરિયાદી અથવા તેના એવા કોઈ સાક્ષી, જેમનું સાક્ષ્ય સોગંદનામા દ્વારા આપવામાં આવ્યું હોય, તેમને ફરી એકવાર મુખ્ય પરીક્ષણમાં મૌખિક રીતે સાક્ષ્ય આપવા ફરજિયાત બનાવવું જોઈએ, તે સ્પષ્ટપણે નિર્થક પુનરાવર્તનની માંગણી તરીકે જ દેખાય છે, અને પ્રત્યક્ષ રીતે સુનાવણીમાં વિલંબ કરવાના હેતુથી કરવામાં આવેલ જણાય છે."

૨૨. ઇન્ડિયન બેંક એસોસિયેશન અને અન્યના કેસમાં (ઉપરોક્ત), માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે પરિણેદ ક્રમાંક ૧૬, ૧૮, ૨૦, ૨૨ અને ૨૩ માં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું અને અવલોકન કર્યું છે:

“૧૬. ફરિયાદીની હકીકત નોંધવામાં સામાન્ય રીતે ઘણો સમય ખર્ચાય છે. પ્રશ્ન એ છે કે શું અદાલત ફરિયાદીની હાજરીમાંથી મુક્તિ આપી શકે અને તેના સ્થાને ફરિયાદીના સોગંદનામાને સ્વીકારવા તથા તેને મુખ્ય પરીક્ષણ તરીકે ગણવા માટે પગલાં લઈ શકે. કલમ ૧૪૫(૧) ફરિયાદીને પોતાની સાબિતી સોગંદનામા દ્વારા અથવા મૌખિક સાબિતી દ્વારા આપવા માટે સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપે છે. ભલે તે સોગંદનામાના સ્વરૂપે આપવામાં આવી હોય, તો પણ અદાલતે તેને સ્વીકારવી જ પડે. કલમ ૧૪૫(૧) નો બીજો ભાગ એ જોગવાઈ કરે છે કે ફરિયાદીનું સોગંદનામા પરનું નિવેદન, તમામ યુક્તિસંગત અપવાદોને આધીન રહી, કોઈપણ તપાસ, વિચારણા અથવા અન્ય કાર્યવાહી દરમિયાન સાબિતી તરીકે વાંચી શકાય. કલમ ૧૪૫ પ્રક્રિયાનો એક નિયમ છે, જે ફરિયાદીની સાબિતી કેવી રીતે નોંધવી તે રીત નિર્ધારિત કરે છે અને એકવાર અદાલત સમન્સ જારી કરે અને આરોપીની હાજરી સુનિશ્ચિત થાય, ત્યારે આરોપીને એવો વિકલ્પ આપવો જોઈએ કે તે તબક્કે શું તે યુક્તિસંગત વ્યાજ સાથે બાકી રકમ ચૂકવવા તૈયાર છે કે કેમ, અને જો આરોપી ચૂકવણી કરવા તૈયાર ન હોય, તો અદાલત કેસને વહેલી તારીખે મુકરર કરી શકે અને દિનપ્રતિદિન વિચારણા સુનિશ્ચિત કરી શકે.

૧૮. અમે દર્શાવ્યું છે કે અધિનિયમની કલમ ૧૪૫ હેઠળ, ફરિયાદી પોતાનો પુરાવો સોગંદનામા દ્વારા આપી શકે છે અને આવું સોગંદનામું અદાલતમાં થતી કોઈપણ તપાસ, વિચારણા અથવા અન્ય કાર્યવાહી દરમિયાન પુરાવા તરીકે વાંચવામાં આવશે, જેનાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ફરિયાદીને પોતાને બે વખત પરીક્ષણ માટે હાજર કરવાની જરૂર નથી, અર્થાત્ એક વખત ફરિયાદ દાખલ કર્યા પછી અને બીજી વખત આરોપીને સમન્સ જારી કર્યા પછી. ગુનાનો સંજ્ઞાન લેવા માટે ફરિયાદી દ્વારા ફરિયાદ સાથે દાખલ કરાયેલું સોગંદનામું અને દસ્તાવેજો, બંને તબક્કાઓએ, અર્થાત્ સમન્સ-પૂર્વ તબક્કે અને સમન્સ-પશ્ચાત તબક્કે, પુરાવા તરીકે

વાંચવા માટે પૂરતા છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, આરોપીને સમન્સ જારી કર્યા પછી ફરિયાદીને ફરી બોલાવીને તેનો પુનઃપરીક્ષણ કરવાની કોઈ આવશ્યકતા નથી, જો સુધી મેજિસ્ટ્રેટ ખાસ આદેશ પસાર ન કરે કે ફરિયાદીને શા માટે ફરી બોલાવવો જરૂરી છે. આવો આદેશ આરોપી દ્વારા કરાયેલ અરજી પર અથવા અધિનિયમની કલમ ૧૪૫(૨) હેઠળ અદાલત દ્વારા સ્વપ્રેરિત રીતે પસાર થવાનો હોય છે. સંક્ષિપ્ત વિચારણામાં, આરોપીને સમન્સ જારી થયા પછી, તેનો જવાબ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૬૩(જી) હેઠળ નોંધવાનો હોય છે અને તેનું પરીક્ષણ, જો હોય તો, મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા કરી શકાય છે અને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૬૩(એચ) હેઠળ અદાલત નિષ્કર્ષ આપી શકે છે અને ચેકના અનાદરની બાબતના ગુનામાં પણ મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા એ જ પ્રક્રિયા અનુસરવામાં આવી શકે છે, કારણ કે અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળનો ગુનો દસ્તાવેજ આધારિત ગુનો છે. અમે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે જો અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ના પર તુક (એ), (બી) અને (સી)નું પાલન થયેલું હોવાનું દર્શાવવામાં આવે, તો તકનિકી રીતે ગુનાનું કમિશન પૂર્ણ થયેલું ગણાય છે અને તે પછી આરોપીએ દર્શાવવાનું રહે છે કે નિશ્ચિત કારણો અને બચાવોને આધારે તેની તરફથી કોઈ ગુનો થઈ શક્યો ન હોત.

૨૦. સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૦૨ને તેના અક્ષર અને ભાવના મુજબ અમલમાં મૂકવો જરૂરી છે. અધિનિયમની કલમ ૧૪૩, જેમ અગાઉ દર્શાવવામાં આવ્યું છે તેમ, ઉક્ત અધિનિયમ દ્વારા ઉમેરવામાં આવી છે, જેમાં એવું નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે કે ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતામાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, નેગોશિએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ અધિનિયમના પ્રકરણ ૧૭માં આવતાં તથા નાણાંની અપર્યાપ્તતા વગેરેને કારણે ચેકના અનાદર સંબંધિત તમામ ગુનાઓનો વિચારણા ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા કરવામાં આવશે અને સંક્ષિપ્ત વિચારણા માટેની પ્રક્રિયા નિર્ધારિત કરતી ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમો ૨૬૨ થી ૨૬૫ની જોગવાઈઓ આવી વિચારણા પર લાગુ પડશે, અને મેજિસ્ટ્રેટ માટે એક વર્ષથી વધુ ન હોય તેવી અવધિની કેદની સજા તથા રૂપિયા ૫,૦૦૦/-થી વધુ દંડની રકમ ફરમાવવી કાયદેસર રહેશે; અને વધુમાં એવું પણ જોગવાઈ

કરવામાં આવ્યું છે કે સંક્ષિપ્ત વિચારણા દરમિયાન જો મેજિસ્ટ્રેટને એવું જણાય કે કેસના સ્વરૂપને કારણે એક વર્ષથી વધુ કેદની સજા ફરમાવવાની આવશ્યકતા છે, તો મેજિસ્ટ્રેટ પક્ષકારોને સાંભળ્યા પછી તે અસરનો આદેશ નોંધશે અને ત્યારબાદ કોઈપણ સાક્ષીને ફરી બોલાવશે તથા ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતામાં નિર્ધારિત રીત મુજબ કેસની સુનાવણી અથવા પુનઃસુનાવણી આગળ વધારશે.

૨૨. અમે નોંધીએ છીએ કે, ઉપરોક્ત તમામ પાસાઓને ધ્યાનમાં લેતાં, દેશની કેટલીક વડી અદાલતોએ વાટાઘાટલાયક દસ્તાવેજ અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળના કેસોના ઝડપી નિકાલ માટે કેટલીક પ્રક્રિયાઓ નિર્ધારિત કરી છે. આ સંદર્ભમાં, બૉમ્બે વડી અદાલતના જે.કે.એસ.એલ. એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. વિ. મન્નાલાલ ખંડેલવાલ, ઇન્ડો ઇન્ટરનેશનલ લિ. અને અન્ય વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય અને હરિશ્ચંદ્ર બિયાણી વિ. સ્ટોક હોલ્ડિંગ કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા લિ.ના ચુકાદાઓ, કલકત્તા વડી અદાલતના મેગ્મા લીક્રિંગ લિ. વિ. પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્યના ચુકાદા તથા દિલ્હી વડી અદાલતના રાજેશ અગરવાલ વિ. રાજ્યના ચુકાદાનો ઉલ્લેખ કરી શકાય.

૨૩. અમારા મત મુજબ, વિવિધ વડી અદાલતો દ્વારા આપવામાં આવેલા અનેક નિર્દેશો, નેગોશિએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળના કેસોનો વ્યવહાર કરતી દેશભરની ફોજદારી અદાલતો દ્વારા અનુસરણ કરવા યોગ્ય છે, જેના માટે નીચે મુજબના નિર્દેશો આપવામાં આવે છે :—

નિર્દેશો:

૧) મહાનગર દંડાધિકારી/ન્યાયિક દંડાધિકારી (એમએમ/જેએમ), અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળની ફરિયાદ જે દિવસે રજૂ કરવામાં આવે તે દિવસે, ફરિયાદની તપાસ કરશે અને, જો ફરિયાદ સાથે સોગંદનામું જોડાયેલું હોય, અને સોગંદનામું તથા દસ્તાવેજો, જો કોઈ હોય, નિયમસર હોવાનું જણાય, તો ગુનાહિત જાણ લઈ સમન્સ જારી કરવા આદેશ કરશે.

૨) એમએમ/જેએમએ સમન્સ જારી કરતી વખતે વ્યવહાર અને વાસ્તવવાદી અભિગમ અપનાવવો જોઈએ. સમન્સ યોગ્ય રીતે સરનામાવાળું કરીને ફરિયાદી પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલ પોસ્ટ તેમજ ઈ-મેલ સરનામા પર મોકલવું ફરજિયાત છે. યોગ્ય કેસોમાં, અદાલત આરોપીને નોટિસ તામીલ કરવા માટે પોલીસ અથવા નજીકની અદાલતની સહાય લઈ શકે છે. હાજરીની નોટિસ માટે ટૂંકી તારીખ નિશ્ચિત કરવી. જો સમન્સ તામીલ થયા વિના પરત આવે, તો તાત્કાલિક અનુગામી કાર્યવાહી કરવી.

૩) અદાલત સમન્સમાં સૂચવી શકે છે કે જો આરોપી કેસની પ્રથમ સુનાવણી વખતે ગુનાઓના સમાધાન માટે અરજી કરે અને, જો આવી અરજી કરવામાં આવે, તો અદાલત શક્ય તેટલી વહેલી તકે યોગ્ય આદેશો કરી શકે.

૪) અદાલતે આરોપીને, જ્યારે તે હાજર થાય ત્યારે, તેની જામીન બોન્ડ ભરાવી તેની નીચલી અદાલત દરમિયાન હાજરી સુનિશ્ચિત કરવા માટે નિર્દેશ આપવો જોઈએ અને તેને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૫૧ હેઠળ નોંધ લેવા કહેવું જોઈએ જેથી તે પોતાનું બચાવનું પ્રતિભાવ રજૂ કરી શકે અને બચાવના પુરાવા માટે કેસ નક્કી કરવામાં આવે, સિવાય કે આરોપી દ્વારા કલમ ૧૪૫(૨) હેઠળ સાક્ષીને જિરહ માટે ફરી બોલાવવા અરજી કરવામાં આવી હોય.

૫) સંબંધિત અદાલતે ખાતરી કરવી જોઈએ કે કેસ સોંપવામાં આવ્યા પછી ત્રણ મહિનાની અંદર ફરિયાદીનું મુખ્ય પરીક્ષણ, જિરહ અને પુનઃપરીક્ષણ હાથ ધરવામાં આવે. અદાલતને સાક્ષીઓનું અદાલતમાં પરીક્ષણ કરવાની જગ્યાએ તેમના સોગંદનામાં સ્વીકારવાનો વિકલ્પ રહેશે. ફરિયાદ અને આરોપી સંબંધિત સાક્ષીઓ અદાલત દ્વારા આ બાબતે દિશાનિર્દેશ આપવામાં આવે ત્યારે અને જેમ જરૂરી બને તેમ જિરહ માટે ઉપલબ્ધ હોવા જોઈએ."

૨૩. એ.સી. નારાયણ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે પરિચ્છેદ ૨૯ માં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું અને અવલોકન કર્યું છે:

૨૯. એન.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૧૩૮, ૧૪૨ અને ૧૪૫ તેમજ સંહિતાની કલમ ૨૦૦નું સંયુક્ત વાચન કરતાં, એ સ્પષ્ટ થાય છે કે ફરિયાદની વિગતો, તેના સમર્થનમાં રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજો અને ફરિયાદના સમર્થનમાં ફરિયાદી દ્વારા રજૂ કરાયેલા સોગંદનામાના આધારે પ્રક્રિયા જારી કરવી મેજિસ્ટ્રેટ માટે ખુદી છે. એકવાર સંહિતાની કલમ ૨૦૦ હેઠળ પ્રક્રિયા જારી કરવામાં આવે તે પહેલાં ફરિયાદી ફરિયાદના સમર્થનમાં સોગંદનામું દાખલ કરે, ત્યારબાદ મેજિસ્ટ્રેટને, જો તે યોગ્ય માને, તો ફરિયાદીને હાજર રહેવા કહેવા અને ફરિયાદના સમર્થનમાં ફરિયાદી દ્વારા રજૂ કરાયેલા સોગંદનામામાં સમાવિષ્ટ હકીકતો અંગે તેની પૂછપરછ કરવાની છૂટ છે. તેમ છતાં, તે વિવેકાધીન બાબત છે અને એન.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળની ફરિયાદમાં પ્રક્રિયા જારી કરવી કે નહીં તે અંગે નિર્ણય લેવા માટે ફરિયાદીને અદાલત સમક્ષ હાજર રહેવા કહેવા તથા તેની શપથ પર પૂછપરછ કરવા માટે મેજિસ્ટ્રેટ બંધાયેલો નથી. સંહિતાની કલમ ૨૦૦ હેઠળ પ્રક્રિયા જારી કરવાની દૃષ્ટિએ, એન.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળની ફરિયાદના સમર્થનમાં ફરિયાદી દ્વારા દાખલ કરાયેલા સોગંદનામાના સ્વરૂપમાં કરાયેલા ચકાસણી-વિવરણ પર આધાર રાખવો મેજિસ્ટ્રેટ માટે ખુદો છે. ફક્ત ત્યારે જ અને જ્યાં મેજિસ્ટ્રેટ, એન.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળની ફરિયાદ, તેના સમર્થનમાં રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજો અને ફરિયાદીના સોગંદનામાના સ્વરૂપમાં કરાયેલા ચકાસણી-વિવરણ પર વિચાર કર્યા બાદ, એવો મત ધરાવે કે ફરિયાદી અથવા તેના સાક્ષી(ઓ)ની પૂછપરછ આવશ્યક છે, ત્યાં મેજિસ્ટ્રેટ ફરિયાદીને અદાલત સમક્ષ હાજર રહેવા કહી શકે અને એન.આઈ. અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળની ફરિયાદમાં પ્રક્રિયા જારી કરવી કે નહીં તે અંગે નિર્ણય લેવા માટે ફરિયાદી અને/અથવા તેના સાક્ષીની શપથ પર પૂછપરછ કરી શકે.

૨૪. આથી, એવું જણાય છે કે અધિનિયમમાં વર્ષ ૨૦૦૨ના સુધારાના હેતુને ધ્યાનમાં લેતાં, અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળના ગુનાઓ સંબંધિત ફરિયાદની પ્રક્રિયા સરળ બનાવવામાં આવી છે અને અહીં સુધી કે માનનીય મેજિસ્ટ્રેટને પણ, આરોપી સામે પ્રક્રિયા જારી કરવા માટે, ફરિયાદના સમર્થનમાં ફરિયાદી દ્વારા

દાખલ કરવામાં આવેલ સોગંદનામાના સ્વરૂપમાં ચકાસણી પર આધાર રાખવાનું ખુલ્લું રાખવામાં આવ્યું છે. પરિસ્થિતિના આવા દૃષ્ટિકોણે, શ્રી કેવ, માનનીય વકીલની આ દલીલમાં કોઈ જ સાર નથી કે મુખ્ય પરીક્ષણ માટે અલગથી કોઈ સોગંદનામું દાખલ કરવામાં આવ્યું નથી અને કથિત સોગંદનામું ફરીયાદીની ચકાસણી માત્ર હોવાથી, માનનીય મેજિસ્ટ્રેટ એવી ફરીયાદની ચકાસણી પર આધાર રાખીને પ્રક્રિયા જારી કરી શક્યા ન હોત.

૨૫. રજૂઆતપત્ર હેઠળ પ્રક્રિયા જારી કરવા બાબતે માનનીય મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા કરવામાં આવેલ આદેશ અંગે એવું જણાય છે કે માનનીય મેજિસ્ટ્રેટે રજૂઆતપત્ર, ફરીયાદીનું સોગંદનામું તથા અન્ય દસ્તાવેજોનું વિચારણા કર્યું છે અને ત્યારબાદ એવું નિષ્કર્ષ આપ્યું છે કે અરજદારો વિરુદ્ધ અધિનિયમની કલમ ૧૩૮ હેઠળના ગુનાને લગતી પ્રક્રિયા જારી કરવા પૂરતા કારણો અને આધાર હાજર છે. માત્ર એટલા કારણો કે માનનીય મેજિસ્ટ્રેટે આદેશ પસાર કરતી વેળાએ અધિનિયમની કલમ ૧૪૩ની જોગવાઈઓનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી, એ કહેવાનો આધાર બની શકતો નથી કે અરજદારો વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરતી વખતે માનનીય મેજિસ્ટ્રેટે પોતાનું મન લાગુ કર્યું નથી. અદાલત એવું માને છે કે માનનીય મેજિસ્ટ્રેટે અધિનિયમની જોગવાઈઓનું યોગ્ય પાલન કરીને તથા ઉપર ઉલ્લેખિત ચુકાદાઓમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા પ્રતિપાદિત કાયદાને અનુરૂપ રહી પ્રક્રિયા જારી કરી છે.

૨૬. ઉપર દર્શાવેલ કારણોસર, અરજી નામંજૂર કરવામાં આવે છે. નોટિસ રદ કરવામાં આવે છે. વચગાળાની રાહત રદ કરવામાં આવે છે.

૨૭. આ તબક્કે, વિદ્વાન એડવોકેટ શ્રી દુવેકેવેએ અરજદારોએ ઉચ્ચતર મંચનો આશરો લઈ શકે તે માટે હાલ અમલમાં રહેલી આંતરિમ રાહતનો સમયગાળો વધુ ત્રણ અઠવાડિયા માટે લંબાવવાની વિનંતી કરી. આવી વિનંતીનો વિરોધ પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૨ તરફથી હાજર વિદ્વાન એડવોકેટ શ્રી શાહ દ્વારા કરવામાં આવ્યો. તેમ છતાં, અદાલતનું માનવું છે કે, કારણ કે આંતરિમ રાહત આજદિન સુધી પહેલેથી જ અમલમાં છે, ન્યાયના હિતોની યોગ્ય સેવા એમાં છે કે આજથી વધુ ત્રણ અઠવાડિયાના ગાળા માટે આંતરિમ રાહત લંબાવવામાં આવે. તેથી, હાલમાં અમલમાં રહેલી આંતરિમ રાહત આજથી વધુ ત્રણ અઠવાડિયાના ગાળા માટે ચાલુ રહેશે.

વિષય:-નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટની કલમ ૧૩૮ અને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ ફરિયાદ રદ કરવાની અરજી નામંજૂર કરવા બાબત.

The translation of this judgement has been provided by M/s Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

~~અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહીં. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.~~